

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 2 2004

I redaksjonen:

Berit M. Grande, Reidar Frajfjord, Ole Kallelid
og Kjell Petter Løhre.

Innhold

Leder	3
Av Berit M. Grande	
1. mai-feiringa i Stavanger i 1930 - åra	4
Av Hans Jacob Andreassen	
Hvor gamle er middelalderbyene?	11
Av Jan Gjerde	
Mariakirken og Rådhuset	17
Av Gunnar A. Skadberg	
Ryggjafylkets renessanse	24
Av Reidar Frajfjord	
Kulturhistoriske praktbøker for bokhyllen	28
Av Jan Gjerde	
Reberbanene og rebslageriet i Stavanger	32
Av Lærer Om. Lunde	
Anders Bærheim – vår første lokalhistoriker	37
Av Halvor Pedersen	

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 225,- for enkeltmedlemmer og kr. 375,- for familiemedlemmer.

Beløpet innbetales til konto 3201. 25. 37300.

Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org

Org.Nr. 984 289 669

ISSN 0806-184X

Program 2004

Mandag 23. februar

Årsmøte med kåseri av Biskop Ernst O. Baasland med tittel
"Kielland og Oftedals Stavanger-sett fra sidelinjen"
Sted: Arkeologisk Museum
Kl. 19.00

Torsdag 25. mars

Foredrag av Gunnar Skadberg med tittel
"Familien Cederberg-en kontrastfylt Stavanger-familie"
Sted: Arkeologisk Museum
Kl. 19.00

Onsdag 26. mai

Foredrag av Torstein Jørgensen med tittel
"Stavanger som kirkeby i middelalderen"
Sted: Arkeologisk Museum
Kl. 19.00

Onsdag 25. august

Byvandring "Fra Badedammen til Lervig"
med John Gunnar Johnsen og Gunnar Roalkvam
Fremmøte: Bekkhuset
Kl. 18.00

Onsdag 22. september

Kåseri av Kjell Gjerseth med tittel "Den historiske bløffen - Lindøy"
Sted: Arkeologisk museum
Kl. 19.00

Onsdag 20. oktober

Kåseri av Tor Obrestad med tittel
"Alexander Kielland som redaktør og borgermester"
Sted: Arkeologisk museum
19.00

Onsdag 24. november

Foredrag av Hild Sørby med tittel
"Bygningene som har formet byen. Om god og dårlig arkitektur"
Sted: Arkeologisk museum
Kl. 19.00

Lederens spalte

Kom mai du skjønne, milde...

Etter starten på april her i Stavanger, er nettopp dette ønsket høyst relevant: Bring skjønnhet og mildhet, mai!

Jeg fikk påsken i år til å kose meg med artiklene i bladet du har foran deg. Da jeg kom til byen 2. dag, tok jeg meg en tur ned til Domkirkeplassen, vårt historiske midtpunkt. En uke etter de dramatiske hendelser, grep tragedien fortsatt fatt i forbipasserende: Politistengsler fra Mariakirkens ruiner mot Domkirke og bypark, gravearbeider – ikke historisk, men etterforskningsmessig motivert; 6 – 8 etterforskere i arbeid.

5. april 2004 ble ny historie føyd til artikkelen om Mariakirken, som du finner i dagens utgave av Stavangeren. Som om ikke der var tragedie nok? Gunnar Skadberg nevner Peder Starens kone, som måtte stå til spott og spe i gapestokken eller halsjernet i murveggen ved Rådhuset fordi hun hadde ofret i kirken med utslått hår på tross av at hun var gravid! - Og den unge jenta, som stjal fra en blind og måtte: " andre til afsky og eksempel, staa halsjernet ved raadstuen alle tilstundende 3 pinsedage, naar folk gaar i og af kirke, og saa derefter at entvige byen og aldrig sig mere her at lade finde uden vedbørlig straf." Ja, urett ble begått på så mange vis, før som nå, men straffemetodene har i sannhet forandret seg, og selv om meget kan sies om dagens metoder, er det nok heller ikke i dag grunn til å lengte tilbake til dem som var.

Nei selv jeg, som aprilbarn svikter i år Bjørnsons dikt "Jeg velger meg april", og setter min lit til mai. Den måneden er også rikt omtalt i dagens blad, og selv om den gode Dr. Dahl i sin tid mente det sto et valg mellom togvandring den 1. og 17. mai, er jeg glad for at vi i dag kan si ja takk, begge deler. Det spennende valget for årets 1. mai her i byen blir nok i stedet det mellom demonstrasjonstog og stadionåpning! Mon tro hvem som vinner? Viking blir det ikke, slik de spiller for tida... Men – tro kan flytte fjell, så lykke til – skap god byhistorie i mai, i Hinnavågen, så vel som i bygatene!

Berit M. Grande

1. mai-feiringa i Stavanger i 1930-åra

Av Hans Jakob Andreassen

1.mai -demonstrasjonen en gang i 1930 - åra idet toget passerer det gamle posthuset.

I 1889 vedtok den internasjonale arbeiderorganisasjonen at det på 1. mai skulle demonstreres for 8-timers arbeidsdag i alle land. Ideen ble tatt opp også i Norge, og i mange byer ble det på 1. mai organisert demonstrasjoner utover i 1890-åra. I 1893 ble de første demonstrasjonene holdt i Stavanger.

Siden ble 1. mai fast demonstrasjonsdag hvert år, men utviklet seg også gradvis som en blanding av en festdag og politisk demonstrasjonsdag.

I begynnelsen av 30-åra var det beinhard forhold både økonomisk, politisk og sosialt. Vi som lever i dag med stor og jevn velstand og liten arbeidsledighet, kan vel knapt forestille oss hvordan forholdene var for vanlige lønsmottakere mange steder i landet. I 1933 var arbeidsledigheten blant

fagorganiserte 33%. Enda verre var det blant dem som ikke var organisert.

I 1930 hadde ikke kommunistpartiet noen representanter på Stortinget. I språkbruk og tankegang viste de stadig sin avhengighet av Moskva. Dette tok folk flest avstand fra. Kommunistene var ikke fremmed for revolusjonstanken. I 1934 holdt Emil Løvlien fra kommunistpartiet talen for dagen til barna i Porsgrunn og oppfordret dem direkte til å bli gode revolusjonære. Om ettermiddagen talte han på Rådhusplassen etter demonstrasjonstoget, og lovet at hvis krig ble en kjensgjerning, ville den norske arbeiderklasse følge Lenins parole om å gjøre den imperialistiske krig om til en borgerkrig og vende geværene innad. Slike uttalelser var bakgrunnen for at geværer ble oppbevart ett sted og slutt-

stykkene til de samme geværene et annet sted, noe som gjorde mobiliseringen i 1940 problematisk flere steder.

Det sosialdemokratiske Arbeiderpartiet måtte kjempe på to fronter, både mot de borgerlige og mot de udemokratiske kommunistene, som også ville stå som representanter for arbeiderne.

Denne konkurransen ga seg også utslag i kampen om 1. mai-feiringa. Situasjonen kunne bli helt absurd: I Porsgrunn var det to salutter om morgenen, en arrangert av kommunistene, en annen av Arbeiderpartiet. Kommunistene prøvde flere steder å arrangere egne barnetog, med egne talere for barna, og egne demonstrasjonstog. Bitterheten mellom de to "arbeiderpartiene" kunne ofte være stor.

Ved begynnelsen av 1930-åra hadde 1.mai-feiringa i Stavanger, som mange andre steder, fått et fast mønster som stort sett ble beholdt til krigen kom i 1940. Men i løpet av dette ti-året ble også 1.mai mer og mer lik 17. mai, ikke i innhold, men i form.

Dagen startet 1. mai med musikk gjennom gatene klokka syv om morgenen. Ofte var det guttemusikk-korps som delte byen i bydeler og gikk rundt i gatene og vekket opp folk. Klokka halv ti gikk barnetoget ut fra torget. Toget endte i Bjergsted hvor det ble holdt taler og arrangert barneleker for barna. På stadion var det etter barnetoget arbeideridrett med varierte innslag, fra potetløp og drakamper til fotball og boksing. Klokka halv to var det musikk i parken. Klokka 4 gikk demonstrasjonstoget ut fra torget og tilbake igjen til sang og taler. På kveldstid var det familiefest i Folkets hus og folkefest i Bjergsted.

Også i Stavanger prøvde kommunistene å arrangere sin egen 1.mai-feiring. De hadde egne barnetog, og de hadde egne demonstrasjonstog med egne talere.

Programmet for 1. mai ble ikke avertert i "Stavanger Aftenblad", og denne avisa hadde også gjerne til å begynne med en ganske spinkel omtale av dagen den 2. mai. I 1931 ble det brukt en spalte inne i

bladet. Det kunne være det oppsto krangel mellom "Stavanger Aftenblad" og Arbeiderpartiets avis "1 STE MAI" om antall deltakere i demonstrasjonstog. Deltakerne ble alltid talt opp og tiden en brukte på å gå ut fra Torget ble også gjerne angitt. "Aftenbladet" anklaget "1 STE MAI" for også å telle med innleide musikkorps.

I 1930 var ikke 1.mai fridag for voksne arbeidstakere. Tou bryggeri averterte likevel at de holdt stengt. Bygningsarbeiderne la ned alt arbeid. Hverken "Stavanger Aftenblad" eller "1 STE MAI" kom ut den dagen, men butikkene var åpne, det samme var offentlige kontorer. Skolene var fri, fordi mange skulle gå i barnetog. På den måten ble 1.mai for barna en opptakt til 17. mai.

Feiringen i 1930 fulgte vanlig mønster. Nytt av året var høytaleranlegg på torvet, til ære for dagens taler, den første og eneste kvinnelige representant på Stortinget, Helga Karlsen. Hun var også den første kvinnelige 1.mai-taler i Stavanger. Høytaleranlegget ble en stor suksess. "De som sto oppe ved Domkirken kunne høre like godt som de som sto nede på torget" skrev 1 STE MAI".

På Nytorvet holdt postmester Egede-Nissen kommunistenes tale for "en håndfull mennesker". Han gikk til angrep på Arbeiderpartiet som hadde ødelagt 1. mai-dagens ide og roste utviklingen i Sovjet-samveldet. Til neste år - mente han - ville arbeiderklassen i Norge forstå sin dårskap og slutte opp om det revolusjonære kamp-program.

I 1931 var det lockout i mange bedrifter over hele landet. Arbeiderne svarte med blokade. 500 000 arbeidere med sine familiemedlemmer var uten inntekt. Stemningen mellom arbeidsgivere og arbeidstakere var opphetet. I Tønsberg ville tre arbeidere ved Vallø oljeraffineri gå i demonstrasjonstog om ettermiddagen 1. mai og gikk til formannen og ba seg fri. Da de kom på jobb dagen etter, fikk de beskjed at de bare kunne gå hjem, - de var oppsagt.

"1 STE MAI" er bitter i sine kommen-

Dr. Eyvin Dahl (1895 - 1962) var fremfor alt de arbeidsløse forkjemper. Her taler han i Bjergsted en gang i 1930 – årene. (Bildet er hentet fra boka "Stavanger mellom sild og olje")

tarer til dagens situasjon: "De borgerlige bruker sultepisken. Hele det norske folk er rammet av den vanvittige sultekrigen som arbeidsgiverne har stelt i stand! Arbeidsledigheten må minskes, arbeidstiden settes ned til syv timer, militærvesenet bør avskaffes, gjeldstrykket lettes!"- Avisa kommer med en intens appell: "På 1. mai skal du møte fram til en protest mot lockouten. Ingen hjemmesittere!"

Dagens taler på torget, stortingsrepresentant Nordanger, erklærte: "Sosialismens tog lar seg ikke stanse!"

Dr. Eyvin Dahl var en markert politisk personlighet i Stavanger i 1930-åra. Etter barnetoget 1. mai i 1931 holdt dr. Dahl tale for barna i Bjergsted. På en lett forståelig måte tok han for seg 1. mai's historikk, og endte med å oppfordre barna til å melde seg inn i de sosialistiske barnelag, .."der hører barna hjemme, og ikke på søndags-skolene som borgerskapet opprettholder!"

"Arbeiderklassebarn har ingenting å gjøre i barnetog på 17. mai, de skal gå i tog på 1. mai!" erklærte dr. Eyvin Dahl i 1932. Og 15 øre for et rødt flagg å bære i handa var ikke noen upris.

Den 30. april 1932 hadde Dahl en gløddende appell i avisa "1 STE MAI": "Jenter og gutter! Barn av arbeiderklassen!Alle

arbeiderbarn skal være med i barnetoget, fra de største, til de minste. Kan de ikke gå, så får mor eller far ta dem på armen og gå med....Alle arbeiderbarn har rett (og plikt) til å demonstrere mot det borgerskap, som for å tvinge arbeiderne til å arbeide for ingen ting svinger sultepisken over arbeidernes små barn. Alle klassebevisste arbeidere sender sine barn eller tar sine barn med i barnetoget 1. mai".

I arbeiderpressen ble 1. mai og 17. mai i begynnelsen ofte satt opp mot hverandre. Avisen "1 STE MAI" er full av iskald harselas over 17.mai-feiringen, som er borgerskapets store, årlige karnevalsdag. Dagen har mistet både mål og mening, og preges av fyll og spetakkel i gatene.

I 1931 angrep avisa 17.mai-komiteen som leverte en regning på 800 kroner for arbeidet de hadde utført. På regningen var oppført 160 kroner til polvarer og 100 kroner til sigarer. Typisk for den borgerlige dekadansen!

Aftenbladet spanderte hele to spalter på dagen den 2. mai i 1932, men bare inne i avisen. Referatene var ikke helt uten ironi: "I spissen for demonstrasjonstoget gikk det nye Samvirkendes musikkorps. I sine nye uniformer dannet de en vakker, men i høyeste grad borgerlig innledning."

Særlig gikk ironien ut over kommunistene: "Kommunistene feiret dagen med eget tog og tale på Nytorvet. Dette hører imidlertid privatlivet til."

"Barnetoget var en strålende opplevelse", skrev 1 STE MAI i 1932. I demonstrasjonstoget om ettermiddagen gikk 200 barn med røde bluser og røde flagg i spissen. Det var resultatet av dr. Dahls innsats i Barnelaget og Frisinn.

Talen for dagen ble i 1932 holdt av Konrad Nordahl, formannen i Jern og Metall. Han gikk sterkt irecte med bondepartiregjeringen og dens gjerninger. "Forhåpentlig forsvinner Quisling!" Han avsluttet med å komme inn på et mørkt forhold: splittelsen i arbeiderbevegelsen i Europa. Taleren imøteså den dagen da det ble

samlet oppmarsj 1.mai, ikke til demonstrasjon, men til fest i et sosialistisk ordnet samfunn.

I følge programmet for dagen var over 50 organisasjoner med i demonstrasjonstoget.

"1 STE MAI" hadde mandag 2. mai et stort og begeistret oppslag på første side: "Veldig opslutning om 1. mai. Rekorddeltagelse i Stavanger - barnetoget en strålende begivenhet. Over 10 000 mennesker på Stavanger torv."

Om kvelden skulle Arne Paasche Aasen i 1932 lese dikt i radioen, men da formann i Landsorganisasjonen, Hallvard Olsen, etterpå skulle holde tale for dagen, var beskjeden han fikk av kringkastingen at han ikke kunne holde talen slik den var skrevet. Han ønsket slett ikke å endre den, og ble nektet å tale. "1 STE MAI" etterlyser i en kommentar yttringsfriheten: "Den øverste tillitsmannen for 135 000 arbeidere får bare komme til orde på den betingelse at en eller flere høremenn og notoriske arbeiderfiender får bestemme hva han skal si!" Stavanger lokalradio ble også nektet å ha en halv times lokal reportasje fra 1.mai-feiringa.

1933 var et økonomisk bunn-år. I Oslo deltok 35 000 i demonstrasjonstoget. Flere steder på Østlandet var tonen i parolene og talene ytterst skarp. "Ned med dette råtne klassesamfunnet!" "Ned med forsvarret!" "Ned med kirken og presteskapet!" "Ned med kongehuset!" For første gang ble det laget reportasje i radio over feiringen. Om kvelden ble det holdt foredrag av to veteraner innen arbeiderbevegelsen: Rachel Grepp og professor Halvdan Koht.

I Stavanger deltok 3200 mennesker fordelt på 52 fagforeninger i demonstrasjonstoget. Toget brukte 20 minutter på å forlate torget. Kommunistene fikk for første gang delta med 6-7 av sine organisasjoner. De ble tildelt plass bakerst i toget. De hadde en plakat som mante til forsvar av Sovjet-Unionen, ellers var det en rolig og fredelig demonstrasjonsdag. I Porsgrunn ble det

dette året også for første gang samarbeid mellom kommunister og sosialdemokrater om arrangementene 1. mai.

Stortingsmann Støstad holdt tale på torget. Talen ble i sin helhet gjengitt i "1 STE MAI". Også Stavanger Aftenblad ga et fyldig referat av talen. Stortingsmann Støstad, som hadde en ganske radikal fortid, viste seg nå som en meget moderat mann, som mante arbeiderbevegelsen til samling. Han viste også framsyn ved å uttale frykt for de udemokratiske bevegelser ute i Europa, med Mussolini i Italia, Dolfus i Østerrike og Hitler i Tyskland.

1933 var det året Hitler kom til makten i Tyskland. To år etter innførte han alminnelig verneplikt og startet opprustningen.

Arbeiderpartiet overtok regjeringsmakten i mars 1935 med Nygaardsvold som statsminister. Ved kongelig resolusjon gjorde man straks 1. mai til "offisiell flaggdag". Hambro protesterte i Stortinget: "En hvilken som helst regjering kan ikke gjøre en hvilken som helst dag til offisiell flaggdag!" Alle kommunale bygninger skulle flagge som på 17. mai. Det ble vanlig mange steder at butikkene hadde innskrenket åpningstid, postkontor og godsekspedisjonen på jernbanen skulle bare ha åpent noen få timer om formiddagen.

I Stavanger innførte 1.mai-komiteen kapproing på Vågen kl. 8 om morgenen, slik som en også hadde på 17. mai. Aftenbladet påpekte irritert at dagen ble mer og mer lik 17. mai.

På stadion var det både eggeløp, dra-kamp, turnoppvisning av A.T.I.L.'s dame-tropp og fotballkamp mellom Kamp-Ørn og Trygg.

I demonstrasjonstoget gikk nå både sosialdemokratene og kommunistene sammen.

Toget var meget stort, innrømte Aftenbladet motstrebende, og talte antakelig 3000 deltakere. Det brukte 25 minutter å gå ut fra Torget.

En Westerlund fra Haugesund holdt talen for dagen. "Det eneste røde ved hr.

Sosialistlaget klar for avmarsj i et 1. mai tog.

Westerlund var talens manuskript, som var skrevet på "rødt papir", ironiserte Aftenbladet. De kommenterer ellers at det var merkelig få røde flagg å se. Men så hadde også den nye statsminister Nygaardsvold uttrykt et ønske om at man skulle bruke det norske flagg i demonstrasjonene i større grad enn før.

Nygaardsvold holdt talen for dagen i Drammen. Talen ble kringkastet, og Aftenbladet kommenterte surt at det nøytrale NRK nå ble brukt til propaganda for et politisk parti.

Den 3. mai feiret alle tyskere i Stavanger på Victoria Hotel den tyske nasjonale arbeidsdag. Det var musikkinnslag og tale for dagen av en offisiell tysk representant, som ga en oversikt over arbeidslivets framgang under Hitler. Den tyske nasjonalsang og Horst Wessel-sangen ble sunget med fynd og klem og nazihilsen!

Demonstrasjonstoget var større enn vanlig i 1936. "Imponerende tilslutning

til 1.maifestlighetene", slår "1 STE MAI" fast. Taleren for dagen var stortingsmann Håvardstad fra Setesdal som hadde vært lærer på Randaberg. Taleren kom inn på den internasjonale situasjonen. "Kapprustingen øker, fascister og nazister fører en politikk som truer hele verden med undergang. I Etiopia går italienerne fram under hær-ropet: Slakt ned for fote! I Spania har de satt bom for fascismen.... Skal det bli framgang i Norge, må vi ha en ny økonomisk ordening. Det trengs veldige bevilgninger til bureising og vei- og jernbaneutbygging." Han sluttet med en sterk appell til bønder, fiskere og arbeidere i Rogaland: "Fram for et arbeiderstyrt, et sosialistisk Norge, for arbeiderpartiflertall til høstens valg og for forsvar av Sovjetsamveldet, verdens største fredsfaktor!"

I en overskrift 2. mai kalte "Aftenbladet" appellen for en fornærmelse!

"1. mai under nye signaler" var overskriften i Aftenbladet 2. mai 1937. "Fram

for frihet" var ordtaket i demonstrasjonen. Avisene mente om fjorårets parole, og mente det lå et Atlanterhav av dyrekjøpt erfaring mellom fjorårets appell om forsvar av Sovjetunionen og årets frihetsappell. Situasjonen i Europa var foruroligende. Tyskland og Italia brukte Spania som en prøveklut for nye militærtekniske framskritt. Guernica var bombet.- "Tysk frihet kjenner vi. Den russiske har vi lært adskillig om siste året gjennom de såkalte "Moskva-prosesene", skrev Aftenbladet.

I Oslo holdt statsminister Nygaardsvold en tale hvor han innrømmet at sosialdemokratiet alltid hadde vært antimilitaristisk. "Kan hende har vi sett litt for ensidig på dette," innrømmet Nygaardsvold.

Den virkelig store forandringen i 1.mai-feiringen i Stavanger kom i 1938. Etiopia var ferdig, besatt av italienske tropper, borgerkrigen i Spania fortsatte. Franco hadde fått overtaket, godt hjulpet av tyske og italienske tropper. Østerriket var "innlemmet" i det Stor-Tyske riket i mars. Tsjekkoslovakia var under hardt press fra Hitler-Tyskland. Kina kjempet fortvilet mot et nabofolk som var støttet av Tyskland og Italia.

På første side over tre spalter hadde Aftenbladet et bilde av demonstrasjonstøget, med store norske flagg i spissen. "1. mai under nye signaler" er overskriften i Aftenbladet. Klassekamp og revolusjon nevnes ikke, i stedet er det den byggende politikken, framstegspolitikken, reformpolitikken, med hele landet samlet, riktignok under Arbeiderpartiets lederskap, men samlet for å verne om demokratiet og landets frihet. Hovedparolen for dagen var "For fred og demokrati, mot krig og fascisme."

Den ideologiske snuoperasjonen i Arbeiderpartiet var bemerkelsesverdig. Dessuten hadde Arbeiderparti-regjeringen bevilget 52 millioner kroner for å styrke forsvarret. Det måtte svi hardt for antimilitaristen og kommunisten Eyvin Dahl, som i mellomtiden var blitt stadsfysikus. I demonstrasjonstøget deltok 3000 mennesker.

Likevel holdt sekretær Trond Hegna i

Arbeiderpartiet dette året en tale i Porsgrunn hvor han merkelig nok henviser til Sovjet som et forbilde: "Der holder de nå på å bygge opp et kultursamfunn av tidligere undertrykte klasser!" Bare godt og vel 2 år etterpå, i september 1940, ble Hegna, som da var redaktør i "1 STE MAI", arrestert for den modige og velkjente lederartikelen "Ingen nordmann til salgs." Avisen ble stoppet.

Ved siden av det økende presset fra de ytre internasjonale forholdene, var det i siste halvpart av 30-åra skjedd en utvikling rent økonomisk i Norge. Industrien begynte å spørre etter arbeidskraft. Båter kom ut av opplag. Flere kom i arbeid. Folk begynte å få bedre råd. Det ble populært å anskaffe radioapparater og støvsugere. Behovet for intern "klassekamp" var mindre.

I 1939 var oppslutningen om 1.mai-feiringen i Stavanger større enn noen gang, i motsetning til en del andre steder i landet hvor interessen var blitt slappere. Det var bare fire måneder igjen til krigsutbruddet. "For Stavangers vedkommende var det sikkert det flotteste og mest virkningsfulle toget som noen gang har gått gjennom byens gater" -skrev "1 STE MAI". 70 arbeiderorganisasjoner deltok i demonstrasjonstøget. Justisminister Trygve Lie holdt tale på torget. Samhold og solidaritet, nasjonalt og internasjonalt, var hovedtemaer for taleren. Trygve Lie mente folkementaliteten hadde endret seg de siste fire årene. Men det var også innholdet i maidagens paroler. I stedet for klassekamp understreket man solidaritet og samhold. Revolusjons-tanken var erstattet av "den byggende reformpolitikken".

Det var store endringer som var foregått i den politiske tankegangen fra 1930 til 1939. Men alt i 1937 var man i full gang med den ideologiske omstillingsprosessen. I et opprop til maidagen skrev "1 STE MAI": "I få ord kan vi si at summen av skriften på 1. mai-dagens faner har vært: Makt og rett til å skape et velordnet samfund, bygget på

sosialismens ideer - makt til å bannlyse krig og utbytning, rett til å leve i trygghet som fri mennesker. - Før krigen hadde alle sosialister den lyse tro at dette program skulle kunne gjennomføres raskt og uten stor smerte. I dag er stillingen slik at arbeiderne i mange land ikke en gang har makt til å demonstrere for sine krav. Millioner lever under terror. Det er straffbart å være sosialist."

Men man kom for sent i gang med å trekke de konkrete, praktiske konsekvenser i forbindelse med endringen i synet på de internasjonale, og også nasjonale forhold. Den nye innsikt og forståelse ble ikke raskt nok omsatt i handling.

Den 9. april 1940 var landet fremdeles uforberedt på krigen. Man hadde håpet at det skulle være mulig å holde Norge nøytralt dersom en ny storkrig skulle bryte ut. Den 9. april ble landets myndigheter tatt på senga. Regjeringen Nygaardsvold måtte flykte fra landet. Offiseren som ga ordre om å beskytte og senke "Blucher" gjorde det nærmest på eget ansvar, uten å ha hørt noe fra Overkommandoen. Det skulle gå fem år før man igjen kunne feire 1. mai i et fritt land.

I 1946 ble både 1. mai og 17. mai erklært som offentlige høytidsdager.

Hvor gamle er middelalderbyene?

Av Jan Gjerde

Stavanger på 1200 - tallet. (Fra Ernst Baaslands bok: "Korsfylket")

Byhistorisk Forening Stavanger har siden starten rettet søkelyset på behovet for mer forskning på Stavangers eldste historie – dvs perioden omkring bispestolens etablering. Foreningen sørget i 1992 for at det ble utarbeidet et utsjaktningsskart for det området som betegnes som middelalderbyen Stavanger. Det ble utført av Arkeologisk Museum i Stavanger og sist publisert i Stavangeren , nr 1 – januar 2000.

Begge bydags-arrangementene i regi av Byhistorisk Forening, i 1998 og 1999, måtte konkludere med at vi har for lite kjennskap til Stavangers eldste historie – samtidig som vi vet tilstrekkelig til å forsøke å finne ny kunnskap. Dette var også konklusjonen til Knut Helle, professor i historie ved Universitetet i Bergen, da han for 30 år siden skrev verket "Stavanger fra Våg til By".

Bybegrepet og kilder.

Dr. philos og professor i historie ved Universitet i Oslo, Erik Gunnes, skriver i oversiktsverket Cappelens Norgeshistorie, bind 2 fra 1976, om Stavanger: - Byen Stavangers opprinnelse ligger ennå i mørke. Men den har vel sitt opphav i en lasteplass for en av høvdingene på Nord-Jæren – kanskje herren til Sola. Da biskopene begynte å få faste residenser, varte det ikke lenge før en egen biskop for Sørvestlandet ble plassert her. Han nevner for øvrig også Husebø-gårdene og utskyld-gårdene, som et nytt moment for forståelsen av tettstedsdannelser i denne delen av landet før år 1000.

Begrepet by i sen vikingtid/tidlig middelalder har ikke et entydig innhold. Det har vært og er fortsatt gjenstand for diskusjoner og nye innspill. Ikke minst har de såkalte 1000 års by-jubileene i Trondheim, Oslo og Skien ført til debatt i fagmiljøene. I dette spørsmålet går ikke historikere, arkeologer og naturvitenskaplige forskere i takt. I august 1999 publiserte Byhistorisk Forening Stavanger det materialet som lå til grunn for dr. philos, nå professor i historie, Torgrim Titlestads foredrag: "Når kan Stavanger feire sitt 1000-års jubileum?". I heftet drøfter Titlestad blant annet eldre og nyere definisjoner av by-begrepet. Etter som de materielle kilder er begrensede, må man også søke innsikt i immaterielle kilder, hevder Titlestad – med en klar påpekning av at også immaterielle kilder representerer stor usikkerhet. Dette er helt i samsvar med det synet på kilder og tolkninger som også historikeren, professor Erik Gunnes var en åpen og uredde talsmann for: Om Snorres Heimskringla skriver han: -"Aldri vil noen senfødt kritiker irriterte påvisning av sverks huller, overdrivelser eller frie påfunn kunne rokke ved den gamle mesters autoritet. For verket har sin verdi ikke først og fremst som dokumentasjon, men som visjon. Det dreier seg om en totalopplevelse av en fortid, sett og formidlet av en kunstner".

Disse ord bør man ha i bakhodet når

man skal se nærmere på de byene som har feiret sine jubileer basert på Snorre og andre sagaforfattere som kilde.

Det følgende er basert på byenes egen informasjon på deres nettsider og Erik Gunnes 1976: Jeg har valgt Gunnes som en parallell "kommentator" i tillegg til mine egne tolkninger. *Kursivert tekst er kopiert direkte fra byenes nettsider.*

De eldste byene

Følgende fem byer har erklært seg som ca. 1000 år eller eldre:

Tønsberg regner seg som Norges eldste by med røtter tilbake til 871. Byen feiret sitt 1100 –års jubileum i 1971. Det faglige grunnlaget for denne markeringen finnes ikke på byens egen presentasjon av sin historie - *Tun- gårdene - bebyggelse Épå Tønsberg-halvøya ble utviklet fra en eller to gårder ved navn Tun. Gårdenes bebyggelse og jorder lå innenfor det som senere ble sentrum. Tingstedet - markedspllassen - de første strandtomtene- i tilknytning til gårdsbebyggelsen ble det holdt marked og ting - i middelalderen kalt Haugating. Kongen delte ut tomter langs stranden til sine nærmeste betrodde, trolig omkring år 1000. Stranden lå i skråningen mot Byffjorden. Strandsitterens tomter ble grunnlaget for utviklingen av en tettbebyggelse med en langgate på oppsiden. Dette ble forløperen til den middelalderske hovedgaten Strete og Storgaten.* Heller ikke Erik Gunnes har noe presist å bygge på i sin omtale av byen. Han nevner kun at Tønsberg lå der på vestsiden av Oslofjorden på det tidspunkt Borg ble anlagt, muligens av Olav Haraldsson (Olav den hellige). Det kan i hvert fall virke som Tønsberg inkluderer stedets gårdshistorie i selve byhistorien.

Trondheim feiret sitt 1000-årsjubileum i 1997. - *Trondheim, eller Nidaros, var Norges første hovedstad. Sagaen forteller at Olav Trygvason grunnla byen ved utløpet av Nidelva i 997. Arkeologer har imidlertid påvist*

bosetning ved Nidelvas munning lenge før 997. Helgenkongen Olav Haraldsson ble gravlagt her i 1030. Over hans grav ble Nidarosdomen bygget. – Historikere er tilbøyelige til å tro at det kan ligge realiteter bak Snorres beretning om at Olav Tryggvason begynte å reise hus og stikke ut tomter på Nidarnes, sier Erik Gunnes, men da Olav Haraldsson kom dit en halv mannsalder senere, sto husene til forfalls i følge Snorre. - Snorre Sturlason forteller at kong Olav Haraldsson ca 20 år senere startet på nytt etter presis samme mønster (som Olav Tryggvason). Men ingen av de to Olavkongene bidro syndelig til Trondheims fysiske og økonomiske vekst i sin regjeringstid, hevder byarkeologer.

Oslo feiret 900-års jubileum i 1950 og 1000-årsjubileum 50 år seinere. - Harald Hardråde er regnet som Oslos grunnlegger. Snorre skriver at kong Harald lot reise en kjøpstad øst i Oslo ca 1050. Men de første tegn på bymessig bebyggelse går tilbake til ca år 900. Det viser utgravninger i bydelen vi i dag kaller Gamlebyen. - Midt på 1000-tallet satte Harald Hardråde i gang arbeidet med en kongsgård og en kirke ved utløpet av Alnaelva. Snart stod andre kirker og kongelige bygg også ferdige.

Man ser av dette at 1000-års jubileet i 2000 er en konstruksjon som det ikke finnes annet enn et omtrentlig og omdiskutert grunnlag for. Man kunne like gjerne har sagt at byen er 1100 år gammel. Erik Gunnes nevner at Sigurd Jorsalfare ble gravlagt i den nye bispekirken som trolig var ferdig omkring 1130. De arkeologiske utgravninger bekrefter at det er funnet hus, men er ikke entydige med hensyn til hva slags organisasjon disse har inngått i. Man taler om tegn til bymessig bebyggelse.

Skien regnes vanligvis ikke med i oppregningen av middelalderbyer. Byen feiret likevel 1000-års jubileum i 2000. Grunnlaget for feiringen er ikke nødvendigvis mer spekulativt enn andre by-feiringer: - Mange trakk litt på smilebåndet da noen begynte å

snakke om å feire Skiens 1000 års jubileum i år 2000. Byens 600 års jubileum var jo i 1958! Riktig nok, i 1358 fikk Skien sine byprivilegier, det vil si rettigheter som kjøpstad. Det betyr ikke at byen ble grunnlagt for 600 år siden. Faktum er at handelsmenn begynte å møtes her allerede på 900-tallet, så tusen år er slett ikke å ta for hardt i. Skien kan altså i høyeste grad være med i kampen om hvilket sted i Norge som har den lengste sammenhengende historien som møteplass for handel, håndverk og industri. - Skien er ikke grunnlagt av noen konge, og har derfor ingen bestemt grunnlegelsesdato å vise til. Byen er "selvgrodd". Og når vi ser nærmere på forutsetningene, ser vi hvorfor stedet måtte utvikle seg til en markeds plass på et svært tidlig tidspunkt. Utgravninger på Handelstorget som arkeolog Siri Myrvoll (daværende byantikvar i Bergen) og hennes team gjennomførte i 1979, resulterte i oppsiktsvekkende funn. De fant rester etter tre bygningsfaser som var eldre enn år 1000. Kanskje ble de første husene i Skien satt opp så tidlig som da Harald Hårfagres sønnesønn Harald Gråfell var konge i Norge. Trolig fikk handelen i Skien et oppsving på grunn av de gode forbindelsene til Danmark og kontinentet, og vikingtidens handelsskip var nok ofte å se i leia de 22 km inn fra kysten - for å hente det Skien alt på den tiden var kjent for - brynestein. Disse første husene i Skiens historie dekker en relativt kort periode - kanskje bare noen få sesonger. Og husene var definitivt ikke bygd for den norske vinteren - veggene var av flettede greiner tett med leire. Disse flettverks-husene lå på nordøstsiden av den fjellryggen som finnes under Handelstorget og hvor Mariakirken senere ble reist.

Erik Gunnes nevner ikke Skien i sin bok, det henger rimeligvis sammen med at arkeologenes funn ikke var kjente da han skrev sitt verk. Man kan være fristet til å slå fast – med et sideblikk til diskusjonene om Stavangers eldste historie – at nye arkeologiske funn kan endre på etablerte sannheter, når de bare foreligger. Men det gjenstår – også for Skien – å ta stilling til

selve bybegrepet. Nøkkelen til problemstillingen ligger i denne formuleringen av Erik Gunnes: - Vi kan regne med at alle gamle norske byer har vært markeds plasser før de ble byer (Bergen er et sannsynlig unntak).

Sarpsborg har bebudet 1000-års feiring i 2016. - *På neset ut mot Sarpen, eller Sarpsfossen som den nå heter, grunnla Olav Haraldsson sin residensby Borg i 1016 - den tredje eldste byen i Norge etter Tønsberg og Trondheim. Slik er grunnleggelsen skildret av Snorre Sturlasson i Olavssagaen: Da det led på sommeren, vendte han tilbake nordover i Viken og seilte opp gjennom Glomma. Der er det en stor foss som heter Sarpen, det går et nes nordfra ut i elva ved fossen, og der lot kong Olav lage et gjerde tversover neset av sten og torv og tømmer, og fikk gravd en grøft utafør, og bygde en stor jordborg der, i borgen la han grunnen til en kjøpstad. Der lot han bygge en kongsgård og reiste en Mariakirke. Han fikk også merket opp tomter til andre gårder og lot folk bygge der. Om høsten lot han føre forråd dit av alt som trengtes for vinteren. Han ble der vinteren over og hadde svært mye folk hos seg; i alle syslene satte han sine menn.* - Når det gjelder byens historie og Olav den Hellige, kan vi fortsatt se en liten rest av festningsvolven som beskyttet hans hovedstad. Det var det store jordraset i 1702 som fjernet det aller meste av volven.

I neste divisjon følger så Bergen og Stavanger:

Bergen markerte sitt 900-års jubileum i 1970. - Bergen ble gitt status som by av Olav Kyrre i 1070. Frem til 1299 regnes byen som landets hovedstad. Omkring år 1600 var Bergen Nordens største by med ca. 15.000 innbyggere. - Fra kong Olav Kyrre seilte inn på Vågen og grunnla byen i 1070, har Bergen trukket til seg mennesker fra mange kanter. - Bergen vokste opp rundt havnen - den var handelens, sjøfartens og håndverkets by. Og ble Nordens største by, landets første hovedstad og residensby. - Bryggens profil står som den har stått

fra 1100-tallet, uberørt av skiftende tider. Erik Gunnes legger ikke skjul på at han er noe skeptisk til tradisjonen om at Olav Kyrre er opphavsmannen til dagens Bergen. Opprinnelig er det tale om storgården Ålrekstad sør for dagens middelalderby som er det opprinnelige senteret for makt og handel i området. Allerede Harald Hårfagre kan knyttes til denne gården. Ålrekstadvågen var imidlertid ikke vel egnet for skipsfart, derfor ble det bygget naust for kongsgården i Vågsbotn. Her, på en smal landstrekning på østsiden av vågen under fjellet, ble kongens visjon om et handelssenter realisert. Kongen stykket ut tomter og inviterte stormenn og handlende til å slå seg ned her. Gunnes for sin del mener at den konge det her er tale om, heller er Olav Kyrres sønnesønn, Øystein Magnusson. Apostelkirken og Munkeliv Kloster ble anlagt på hans tid.

Bergens eldste bygning, Mariakirken, er trolig yngre enn Stavanger Domkirke. De arkeologiske utgravningene på Bryggen i perioden 1955 - 1972 viser funn som går tilbake til 1100-tallet.

Stavanger regner etableringen av bispestolen som den avgjørende bydannende faktor, og har valgt året 1125 som et utgangspunkt. 850-års jubileet i 1975 ble en sterk identitetsbyggende markering av byen, som den fortsatt henter vitalitet fra.

Byen har nærmest gardert seg på nettstedet, ved å legge ut to litt ulike tolkninger av byens opprinnelse. - *Det har vært stor samstemmighet om at Stavanger ble en by da byggingen av Domkirken startet mellom 1120 og 1130, samtidig som den ble bispesete. 1125 er da blitt valgt som grunnleggingsår. En har regnet med at byen ble anlagt av konge og kirke som hadde felles interesse av at det lå en by med en slik plassering. Hvor bymessig bebyggelsen var her før byggingen av Domkirken startet, har vært livlig diskutert. Selv om det ikke er funnet noen spor etter bebyggelse i strandkanten rundt Vågen som er eldre enn 1125, regner en med at det har stått enkelte hus og naust med tilknytting til gården Eikanes som lå like ved Breivatnet.*

Tegningen forestiller byen på 1400 - tallet. (Fra Ernst Baaslands bok, "Korsfylket")

Stavanger nevnes første gang i et lokvad til kong Magnus Olavsson, skrevet av Arnor Jarlekvad, i forbindelse med kong Hardeknuts død i Danmark i 1042. Det er usikkert om diktet sikter til et bestemt tettsted eller til den nåværende Byfjorden. At minnekorset over Erling Skjalgsson som ut fra innskriften dateres til 1028, sto på østsiden av Breivatnet, like ved den senere innfartsåren til byen søfra, er også tatt til inntekt for at byen er eldre. Det er imidlertid mulig at korset ble flyttet hit så sent som på 1700-tallet, i 1028 ville dessuten korset ha vært usentralt plassert i forhold til et bysentrums. Dette er signert Einar Solheim Pedersen, Arkeologisk Museum Stavanger. Historikeren Bjørn Saxe Utne formulerer seg litt annerledes: - Dersom vi skal trekke opp hovedlinjene i byens historie, er det rimelig at vi fester oss ved årstallet 1125 som har

fått status som det året da byen ble grunnlagt. Det er ikke tale om en bygrunnleggelse i bokstavelig forstand. Det vi vet er at bispesetet ble opprettet ved midten av 1120-årene. Det er lite vi vet om Stavanger før opprettelsen av bispestolen. Sannsynligheten taler for at bispesetet ble lagt til Stavanger fordi stedet på forhånd hadde visse sentrumsfunksjoner og fordi stedet lå sentralt plassert i et område av økonomisk-administrativ betydning, samtidig har sannsynligvis de gode havneforholdene spilt en avgjørende rolle.

Lex Stavangeriensis?

Det er et godt utgangspunkt at det er lite vi har av materielle beviser for Stavangers opprinnelige framvekst som religiøs og politisk/økonomisk senter for Sørvestlandet. Derfor har det, både fra lærd og leg,

vært etterlyst et mer målrettet fokus på ny forskning. Etter Arnvid Lillehammers utgravinger på Skagen i 1967/68 og Asbjørn Simonsens naturvitenskaplige undersøkelser i Breiavatnet fra fem år senere, har lite skjedd. Sammenlignet med landets øvrige middelalderbyer, er arkeologiske undersøkelser begrensede i selve Stavanger. (Men rike i Rogaland) Da byfornyelsen startet i middelalderbyens grunn – la oss gjerne starte med byggingen av Handelens Hus, Marnburg og Myhregården før annen verdenskrig – var det som fantes av arkeologiske ressurser i byen, opptatt på andre arenaer. Etter krigen fikk man store arkeologi-prosjekter i Bergen, Trondheim, Oslo og Tønsberg som har vært videreført opp til våre dager. I Stavanger er undersøkelser av dette formatet begrenset til et felt på Skagen i siste halvdel av 1960-årene. Gravinger i middelaldergrunnen i området Olavkleiva mot Vågen var ikke underlagt systematisk arkeologisk kontroll. Heller ikke det interessante området som i dag dekkes av Klubbgatas løp og bygninger. Derved har nok byen i det minste forspilt *mulighetene* til mer kunnskap om sin historie.

De siste 20 –25 årene har arkeologiske undersøkelser i Stavangers middelaldergrunn vært begrenset til inspeksjon av kommunaltekniske gravearbeider, samt noen få punktundersøkelser med blant annet grunnboring. Undersøkelser i skolegården til Kongsgård, ga funn tilbake til 1100-tallet.

Arkeologene er enige om at Stavangers middelaldergrunn er utilstrekkelig undersøkt, men det er delte meninger om hensiktsmessigheten av nye undersøkelser. En ny doktrine har sett dagens lys: Kulturlag fra middelalderen bør ligge urørte til senere

generasjoner – undersøkelser i disse innebærer at de kan bli skadet og ødelagt for alltid. Konsekvensen av dette er at muligheten for å finne svar på de mest presserende spørsmål knyttet til Stavangers oppkomst som by, er sterkt avskåret. De som hadde håpet at arkeologiske undersøkelser på Husabø på Hundvåg skulle kunne gi ny kunnskap til belysning av teorien om at Stavanger var landfast strandsted for en kongs- eller utskyldegård på øya, må skuffet konstatere at slike undersøkelser ikke står på dagsorden. Det samme gjelder fortsatte undersøkelser under Domkirken. I allefall er dette mange arkeologers posisjon i dag – og de finner støtte for dette synet i sentrale føringer for kulturminnevernet i Norge.

16. januar 2004 meldte Stavanger Aftenblad at ordfører Leiv Johan Sevland har foreslått for formannskapet at byen inviterer historikere til å gjennomføre en bred studie for å avdekke Stavangers alder. Han sier at skal man skrive byens historie på nytt, bør man starte med å få fastsatt byens alder. Arkeologisk Museum i Stavanger tok initiativ til et faglig seminar den 21. april for å få en oppdatert oversikt over spørsmålsstillingen. En slik konferanse var også anbefalingen til en gruppe bestående av Lars Vaage, Torgrim Titlestad og Bjørn Myhre tilbake i 1999. Målet er å komme fram til en strategi for hvordan det videre arbeide kan angripes, og hvordan de ulike forskningsmiljøer kan trekke sammen. Derved følges opp et synspunkt som blant andre Byhistorisk Forening har ivret for.

Se også:

<http://www.ark.museum.no/fagomraader/middelalderbyen-sett.htm>

Mariakirken og Rådhuset

DEL I

Av *Gunnar A. Skadberg*

Rådhuset 1883.

Mariakirken i Stavanger ble sannsynligvis bygd på 1280-tallet. Konservator Jan Hendrik Lexow mente at byggingen av Mariakirken var en følge av bybrannen i 1272 da koret i Domkirken og deler av byen brant ned. Lexow mente da at den nye kirken skulle tjene som en interimskirke mens nytt kor ble oppført på Domkirken. Slik kom den til å tjene som interimskirke i 30 år.

Knut Helle mener at Mariakirken også ble reist for å være sognekirke for byen og dens nærmeste oppland og at den skulle være underlagt domkapitlet – samtidig som den også fungerte som interimskirke for Domkirken.

En 86 cm lang barnekiste i kleberstein som ble funnet i grunnen under kirkeskipet, hadde et lokk som var ødelagt av brann. Dette kan antyde at det har stått en trekirke på dette stedet før brannen i 1272, men da trekull kunne nyttes for å dempe liklukt, er ikke dette sikkert. Det ble også funnet en fordykning etter et voksent menneske begravd uten kiste ved siden av klebersteinkisten. Klebersteinkister ble oftest nyttet på 1100-tallet, og denne kjensgjerningen peker også i retning av en eldre Mariakirke.

Første gang Mariakirken opptrer i skriftlige kilder er i 1286 da kirken er nevnt

i testamentet til Asbjørn av Heimnes (Hebnes). I 1961 ble murrestene etter Mariakirkens grunnmur avdekket og restaurert. Det ble da funnet en brakteat (mynt) i øst-murens fundamentsteiner som ble datert til Magnus Lagabøters tid. I dag kan vi glede oss over den gamle kirkeruinen 12 meter nord for Domkirken.

Kirken ble som navnet sier, viet til St. Maria, og den ble nyttet av domkapitlets kanniker. Inngangsportalen var en rundbueportal som vendte mot Domkirken i sør. Mot øst var kirken blitt smykket med et stort tredelt vindu i gotisk stil, og inne i kirkerommet hadde kannikene plassert flere altere.

I 1298 fjernet biskop Arne ved hjelp av sin klerk Salamon, Mariakirkens kalk, bøker og løse prydgjenstander fra Mariakirken. Forholdet mellom Arne og kannikene var på dette tidspunktet noe anstrengt, for å si det pent, og det ble selvsagt ikke bedre etter biskopens selvtekt. Kannikene beskyldte biskopen for ran, men trolig tilhørte ovennevnte gjenstander bispestolen og Arne var sannsynligvis i sin fulle rett når han førte dem tilbake til Domkirken, men han ble siden likevel dømt til å levere gjenstandene tilbake. Lexow mener at gjenstandene tilhørte Domkirken, men var deponert i Mariakirken mens Domkirken ble utbedret etter brannen i 1272. Domkirken skulle dermed være rehabilitert i 1298, mente Lexow.

Mariakirken ble bygd samtidig med Utstein kloster og Bispekapellet. Kirken ble reist i gotisk stil som koret i Domkirken, og grunnflaten målte 6,58 x 20 meter. Koret i Mariakirken var kvadratisk og hadde samme bredde som skipet. Kirken hadde ikke noe vesttårn. I muren til Mariakirken fantes en lang runestein fra første del av 1000-tallet med innskriften: "Ketil reiste denne stein etter Jorunn, sin kone, datter av Utyrme". Innskriften er fra kristen tid, og denne steinen er i dag oppbevart på Stavanger museum.

Mariakirken var altså viet til Den Hellige

Moder Maria – Vår Frue – og den kaltes derfor også for Vår Frue kirke. Kirken var i førreformatorisk tid sognekirke for Vår Frue menighet som omfattet Hetland og Randa-berg. Den menigheten ble derfor kalt Vår Frue menighet. Et meieri som ble anlagt i dette sognet i 1890, fikk også navn etter den hellige jomfru. Vi kjenner ikke navnene på mange av prestene i Mariakirken, men i 1345 het kirkens sogneprest Endrid Jofreyson og i 1522 var kapellan Niels knyttet til denne kirken.

I juli 1434 ble Mariakirken tilgodesett med avlatsprivilegier bevilget av erkebiskop Aslak Bolt under et bispemøte i Vordingborg, helt sør på Sjælland. Det var kannikene som hadde søkt om slike penger, og det har vært gjettet på at kirken kan ha vært rammet av brann på denne tiden, for brent stein, forkullede trerester og smeltet klokke-metall som ble funnet under rivingen av kirken i 1883, kan tyde på at kirken har vært rammet av ildebrann. I en artikkel i "frå haug ok heidni" (nr. 4 2003) skriver Åslaug Ommundsen at erkebiskopene Aslak Bolt av Nidaros og Peter av Lund, samt ni andre norske og danske biskoper bevilget 40 dagers avlat eller frikjøp fra botsøvelser til alle som besøkte Mariakirken på bestemte festdager.

I brevet som er datert 6. juli 1434 heter det:

"...Vi ønsker dermed at den salige jomfru Marias kirke i byen Stavanger skal hedres med tilsvarende ære og besøkes desto mer hengivent av de som tror på Kristus. Til alle i sannhet botsøkende og bekjennende mennesker, som går til nevnte kirke på de nevnte festdager – nemlig Herrens fødsel [25. des.], omskjæring [1. jan.], og åpenbarelse [6. jan.], oppstandelse [1. påskedag], himmelfart, pinsen, på treenighetsdagen [1. søndag etter pinse], på Kristi legemsfest [2. søndag etter pinse], på begge festdagene for det hellige kors [3. mai og 14. september], på festdagen for St. Johannes døperen [24. juni], de salige apostlene Peter og Paulus og alle de andre apostler og evan-

gelister, på begge festdagene for St. Olav, konge og martyr [dødsdagen 29. juli og hans translatio 3. aug.], for martyrene St. Laurentius [10. aug.], St. Stephanus [26. des.], Vincensius [22. jan.], og Blasius [3. feb.], på alle festdager for den salige Maria, evig jomfru, på alle helgensdag [1. nov.] og på kirkemessedagen for denne kirken [8. febr.], på festen for biskopen og bekjennerne St. Nicholas [6. des.] og St. Svithun [2. og 15. juli], for jomfruene St. Katarina [25. nov.], St. Margareta [20. juli], St. Birgitta [7. okt. eller 23. juli], St. Anna [26. juli] og St. Maria Magdalena [22. juli], samt på alle søndager året gjennom – for gudsdyrkelse, bønn eller pilegrimsgang, eller der overværrer messer eller andre hellige tjenester, eller ledsager Kristi legeme eller den hellige olje når dette blir brakt til eller båret tilbake fra syke mennesker, eller som fromt bedende går rundt kirkegården mens de ber for de avlidne sjeler, eller rekker ut en hjelpende hånd for byggearbeider for nevnte kirke eller for forbedring av dens belysning eller utsmykning, gir hver enkelt av oss, betrodd med den allmechtige Guds miskunn og hans salige apostler Peter og Paulus' myndighet, 40 dagers avlat i Herren fra den bol som er pålagt dem, så ofte som de hengivent og ærbødig oppfyller det ovennevnte eller noe av det ovennevnte.”

Åslaug Ommundsen skriver at det finnes 26 kjente skrifter fra middelalderen som omtaler Mariakirken. Mariakirken fungerte som sognekirke for Vår Frue menighet (områdene omkring Stavanger) fram til reformasjonen, men etter innføringen av Luthers læresetninger, forfalt kirken raskt av mangel på vedlikehold. Taket falt sammen og murene lignet nærmest på ruiner.

Rådhuset/Rådhuset på 1500 og 1600 – tallet

I 1565 søkte Stavangers borgere kongen om lov til å innrede Mariakirken til rådhus med lagtingssal. Allerede i 4. oktober samme år utstedte kong Frederik II et gavebrev til byen der det heter: "...at efterdi vi er

kommet i forklaring, at det står et kapell på domkirkens kirkegård i Stavanger, som kalles Vår Frue kirke, og står og aldeles forfaller, hvilket kapell våre undersætter borgerne der sammesteds, er begjærendes at måtte få til rådhus, da har vi derfor av vår synderlige gunst og nåde unt, og tillatt og nu med dette vårt åpne brev unner og tillater, førskrevene våre undersætter, borgere i Stavanger, sammeledes og menige allmue som bygger og bor i Stavanger lagsogn, må samme kapell bekomme og uhindret nyte, bruke og beholde til et rådhus og lagtingshus, dog så at de skal ferdig gjøre samme hus og det under tak og i god hevnd og ved makt holde, hver for sin anpart efter som oss elskelige Erik Rosenkrands, vår mann, råd- og embedsmann på vårt slott Bergenhus med beste manns råd dem forevisendes og tilsigendes vorder. Og når førskrevene våre borgere og menige allmue i førskrevene lagsogn det så bygget og forbedret har, skal de det alltid få ha og beholde for et rådhus og lagtingshus.”

Byens eligerte råd så seg imidlertid ikke i stand til å reparere Mariakirken med det første. I mellomtiden ble den gamle kirken tilholdssted for døgenikter, landstrykere og drukkenbolter, og huset forfalt enda mer. Det virker som byborgerne glemte ut planen om å ominnrede den gamle middelalderkirken til ny rådstue. Men i 1588 ”begerede” byens borgermester Christen Nielssønn og byens øvrige borgerskap ”at de maatte bevilges den gamle Kircke, som paa Kickegaard staar, til en Raadstuffue for Byen, hvilket vi hannem og bevilgede med denne Besked, at Lagmanden og han med Raadet skulde afskaffe den Ulempe, som blev brugt hos samme Kirke med Drukenskab og anden Uskikkelighed, hvilket han lovede og tilsagde.” I sin ”En Stavangersk Cicerone” fra 1868 føyer Carl Lous til: ”Hvor ville ikke den Skikkelige Christen have vendt sig i sin Grav, hvis han i vore Dage havde kunnet se, hvorledes Drukenskaben endnu florerer nær det samme sted, midt i Hjertet af Byen!”

29. juli 1591 fikk endelig borgermesetere tillatelse av Christian IV til å ominnrede kirken til byens nye rådhus. Det er tvilsomt om det var kommet i bruk som rådhus allerede seinere på året da hyllingsbrevet til Christian IV ble underskrevet og signert med Stavangers nye bysignet (byvåpenet). Lexow skriver at Rådhuset var i funksjon i juni 1592. I alle fall var den gamle kirken tatt i bruk som byens rådhus i 1594, for 21. desember dette året, på St. Thomasmessedagen, ble byvedtektene godkjent etter oppløsning i det nyinnredede Rådhuset. Det var koret i kirken som ble innredet til rådhus. I Rådstuens skap oppbevartes byens segl samt kongelige forordninger og viktige brev som angikk byen. Byfogden forvaltet nøkkelen til dette skapet.

20. september 1633 ble igjen Rådhuset herjet av brann sammen med store deler av byen. Bare en fjerdedel av byens hus ble berget, og byens inntekter utgjorde de følgende år kun 50 riksdaler. Byens råd så seg derfor ikke i stand til å restaurere Rådstuen. Borgermesteren søkte derfor lensherren om hjelp til å få gjenreist det gamle kirkebygget. I byhistorien "En by i kamp" skriver Johannes Elgvin: "Byen brukte selv hele pengebeholdningen fra 1636 til tømmer som nå ble seilt inn. I 1637-38 kom det for alvor fart i sakene: 1 tylft eikebord går med til ytre rådstuedør, 4 tømmermenn tar arbeidet på akkord." I 1638 var det de fire tømmermennene Knud Nilsen, Jens Tømmermand, Gunder paa Trappen og Mikel paa Koholmen som utførte rehabiliteringen av Rådstuen. Tøm-

Museets modell av byen i 1810. Mariakirken rett til venstre for domkirken.

merverk, golv og loft skulle ferdigstilles av de fire håndverkerne før de fikk sine lovede 30 riksdaler for jobben – i tillegg til en riksdaler ekstra fra borgermester Povel Knudsen. Den nye bygningen ble reist på den gamle grunnmuren etter kirken.

Amtmann Henrik Thott påla i 1637 byens borgere "at deltagte i Omkostningerne ved Opførelsen af en ny Bygning paa den gamle Grund, skriver Carl Lous.

Takstein kommer fra Strand kirke, spiker fra Sverige og Skottland, tykke basttau måtte til for å dra opp tømmeret til rådstuemuren. Rådhusarbeidet tok nesten halvparten av byinntektene, og i 1639 fortsatte det med 2/3 av byutgiftene og langt over halve inntekten gikk til Rådhuset i årene som kom. Det eneste borgerne bekymret seg om av brannoppgavene var "byens ansikt", som Elgvin skriver.

Rådhuset ble i denne omgangen utsmykket med nye, flerfargede vinduer i østveggen, forsynt med våpen utført av landets fremst glassmaler Carsten Lytkes. Disse vinduene var ferdige i 1641. I 1654 laget Lytke et nytt vindu til Rådhuset med våpen, og i 1658 levert han enda en våpenrute til et av vinduene. I den øverste spissbuen var Christian IV's våpen plassert, og i midtruta kunne en skue Danmarks våpen som bestod av tre blå løver omkranset av ni røde hjerter på gul bunn. I de øvrige 13 rutene som var plassert i en ring om de to andre, fant en våpnene til Norge, Sverige, de Goters, de Venders, Gotland, Island, Slesvig, Holstein, Stormarn, Ditmarsken, Oldenburg, Delmenhorst og Øsel. (Ved en ombygging i 1852 ble disse vinduene fjernet, og de oppbevares nå ved Stavanger Museum). Den såkalte Stavanger-renessansen satte sitt preg på ornamenter til den restaurerte bygningen. Rådhus salen ble malt og dekorert av Godtfried Hendtschel som fikk fem riksdaler for arbeidet.

23. mars 1639 ble Rådstuen tatt i bruk igjen, og ved det første møtet ble det opplest et brev fra kongen der han forlangte utskrevet 100 unge båtsmenn fra Stavan-

ger len og stift som skulle reise til hans orlogsverft Bremerholm i København for å gjøre tjeneste i marinen.

Det "nye" Rådhuset var en enetasjes murbygning med rammeverk i tre (ble påbygd en etasje på begynnelsen av 1800-tallet). I sørvest ble det gravd ut en kjeller som fungerte som et lavt, underjordisk og mørkt fangehull. Cellen var bare 1,65 m. høy, "saa at det var umuligt for et Menneske af Almindelig Høide at staae oprett paa Fødderne uden tillige i en nedbøiet Stilling." Cellens eneste luftehull var en liten glugg i døren. Fangenes "senger" var halm som var lagt rett på golvet. Før denne tid var byens fanger blitt stuet inn i et lite fangehull som var plassert i muren mellom Kongsgård og Domkirken.

Oppå det underjordiske fangehullet i Rådstuen ble det også murt til en fengselscelle med en gjennomhullet jernplate som "vindu" mot Torget. I muren mot gaten ble det plassert et halsjernet (gapestokk).

Av folk som måtte stå til spott og spe i gapestokken eller halsjernet i murveggen ved Rådhuset, kan nevnes Peder Starens kone. Hun hadde ofret i kirken med utslått hår på tross av hun var gravid! En mann fikk jernringen rundt halsen fordi han hadde tappet øl på søndagen, en annen fordi han hadde drukket øl på pinsedagene og for sømt prekenen. Peder Block stod der pga. av banning, en annen for roping og drikking på gaten, en for å ha tatt opp sild fra naboens not, en for å ha huset omstreifere uten pass, og en for å ha slått en annen på munnen. Alle synderne ble også bøtlagt i tillegg til gapestokkstraffen. I 1667 var det så vanlig med øldrikking under prekenen, at to personer fikk 10 riksdaler årlig for å påse at folk holdt seg klar fra øltappen mens prekenen pågikk inne i kirken. Øltappen var for sikkerhets skyld plassert like utenfor kirken,.

Carl Lous forteller at gapestokken ble nyttet langt ut på 1800-tallet – bl.a. måtte en 18 år gammel gutt stå fastlenket til Rådstueveggen etter et tyveri. "Hadde vi endnu

havt slige Indretninger, frygter jeg meget for, at alle Raadstuens Vægge i et Nu vilde være blevene optagne", føyer Lous til, og jeg kan legge til at skulle ungdommene mine i dagens ungdomsskole bli passert i halsringen grunnet banning, måtte bygningen blitt kraftig utbygd! Amtmann de Fine skriver at det var etter denne ombygningen i 1633 at Rådstuens inngang ble utsmykket med et relieff av byens våpen med den liggende og spirende vinranken.

9. november 1668 fortalte Kristen Skaffer for retten i Rådstuen at han forleden torsdag mellom 7 og 8 hadde gått til Rådstuen for å gi mat til fangene. Fangen Hans Nilsen som satt i det mellomste fangehullet, hadde klart å hakke seg hull gjennom veggen i det nederste fangehullet. Alle låsene på fangehusdørene var nemlig intakt. Dette kunne bevitnes av de andre fangevokterne som var Ole Børildsen, Jens Johnsen og Kristoffer Jåtten.

I 1679 ble en ung jente framstilt for retten i Rådstuen. Hun hadde stjålet fra en fattig blind mann som gikk omkring i byen og tigget. Byfogden ville at hun skulle piskes før hun ble forvist fra byen. Dommen lød: "Da eftersom ermeldte pige er et meget ungt menneske og nu herfor retten med grædende taare beder om, at hendes forseelse maatte lideligste maader optages og ansees, hun og ei heller tilforn er bleven for retten overbevist nogen tyveri førend nu: hvorfor herom saaledes afsiges, at hun, andre til afsky og exempel, skal staa halsjernet ved raadstuen alle tilstundende 3 pinsedage, naar folk gaar i og af kirke, og saa derefter at entvige byen og aldrig sig mere her at lade finde uden vedbørlig straf. Og tilkjendes byfogden hermed for sin omkostning 1 1/2 dlr. at gjøre sig betalt af hvad hun kan være eiende, og derimod den fattige blinde mand sit frastjaalede gods igjen at lade tilstille."

2. oktober 1682 falt dommen mot hører (lærer) ved Stavanger katedralskole, Daniel Trebonius, som hadde hjulpet sine elever i øverste klasse ved latinskolen med å for-

fatte et smedevers de hadde tilegnet sin forhatte lærer, Henrik Caspersen Rosenkilde etter at presten hadde skjelt ut elevene fra Domkirkens prekestol som sinker, skrabballer og djevelens barn. Blant disse "barna" var også Joachim Jersin, sønn til stadens biskop, Jacob Jersin! I rådstuesalen befant seg denne dagen alle medlemmene i domkapitlet med biskop Jacob Jersin og stiftsamtmann og baron Erik Rosenkrantz i spissen. Dessuten var vicelektor Claus Hanssøn Gammel, rektor Godtzen og kantor Michel Sadolin til stede – i tillegg til anklager, residerende kapellan Caspersen Rosenkilde og anklagede, hører og hospitalforstander Trebonius, selvsagt.

Trebonius forsvant raskt fra byen etter at han ble fradømt sin lærerstilling, trolig på en skute som skulle til Holland. (Trebonius hadde studert ved universitetet i Leyden før han kom til Stavanger). Trebonius forduftet så kvikt at gjemmeleken fra denne tid og fram til begynnelsen av 1950-tallet ble kalt for å leke "Trebonius" av barn i Stavanger og omegn.

I vest hadde kirken, som nevnt, hatt en portal som var blitt gjennomurt i forbindelse med byggingen av fangecellene. Gjenmuringen var ikke patent, og en fange gravde seg gjennom muren og stakk av. I 1683 gjentok det samme seg i den øverste cellen. Den 14 år gamle Peder Lauritzen klarte "en aften kl. 9" å hakke ut steinen rundt jerngitterluken mot vest ved hjelp av en stein. Han smøg seg så ut på et lite loft der broren, Samuel Kipper (buntmaker), satt, men da ble Peder oppdaget og plassert i kjellercellen. Noen dager seinere klarte han å grave seg ut også av den cellen, og den gangen lyktes han med sin rømning.

På et møte i rådstuen 3. mai 1695 ble Mikel Jakobsen Sadolinus ansatt som byens nye organist etter at Laurits Lauritsen Lund var avgått ved døden. 23. mai samme år hadde konsumpsjonsbetjent Hans Bang bedt om at Laurits Jonsen og Jakob Sandersen skulle møte for retten for å avlegge ed på at tollbetjentens sønn, Thomas Hansen

Bang, var tatt til fange under en sjøreise til Tyrkia. (Tyrkia var på denne tiden benevnelse på "de tyrkiske statene" Algier, Tripolis og Marokko – også kalt for Barbareskstatene eller Sjørøver- og Røverstatene. Trolig ble unge Bang solgt som slave i et av disse landene etter at han ble tatt til fange). Thomas var født på Hundvåg der konsumsjonsbetjenten bodde med kona Susanna Thomasdatter Wegner, datter av stavanger-

biskopen Thomas Wegner. Thomas hadde mønstret på skuta "Stavanger Undsæt" som under skipper Jan Stroudts førerskap hadde seilt på Spania, men i Spania hadde Thomas tatt hyre på et annet skip i 1690, og det var under frakt med denne skuta at han ulykkeligvis ble tatt til fange i en av "tyrkerstatene" – noe faren ville ha stadfestet med rådstueattest i 1695.

E - post – adresser

For i størst mulig grad å kunne redusere våre utgifter ved utsendelser av innbydelser og annen informasjon til våre medlemmer, ønsker vi å benytte e - post. Vi vil derfor be alle som har e - postadresse, om å sende denne til Eli Vareberg. Til deg som har fått ny e - post adresse, har du gitt beskjed om endring ?

Eli Varebergs e - post adresse er: eli.vareberg@czi.net

”Ryggjafylkets” renessanse

Av Reidar Frajford

I *Stavangeren* nr. 4/2003 forsøkte jeg, ved å ta for meg enkelte fakta i adjunkt Salve Aslaksen Haugslands relativt korte liv, å rette søkelyset på denne hedersmannens liv og virke i vår by gjennom 25 år. En i ettertid grundigere gjennomgang av Stavangeravisene i 1870- og 80-årene, avslørte at Haugland på mange måter var en enda mer sentral skikkelse i byens kulturelle og politiske liv enn det som var mitt første-inntrykk, både som skribent, leilighetsdikter og 17. mai taler. Videre var han formann i Den tekniske forening og byens Venstrelag. Sistnevnte representerte han i kommunepolitikken i formannsskap og representantskap.

Adjunkt Haugland ble i alle sammenhenger skildret som en nobel personlighet med en utpreget rettferdighetssans, som med sitt klarsyn og sin innsikt maktet å tilrettelegge konstruktive løsninger i en rekke saksforhold. Og når temperamentsbølger gikk høyt i de politiske fora, var det Haugland som med sin ro og besindighet bidro til å dempe de opphetete gemytter.

Intensjonen med denne oppfølgende artikkelen er imidlertid å avdekke et ukjent kapittel i lokalhistorien; hvorledes ”Ryggjafylkets fjell” som lå ”nedstøvet” i en årrekke, tilfeldigvis ble funnet frem, fikk en nykomponert melodi og til sist ble bysan-

gen *par excellence* ved en avstemning på en pressefest.

Som nevnt i min første utredning, er det mye som tyder på at diktet om Stavanger ble til på slutten av 1870-årene. Da bodde S.A. Haugland i eget hus oppe i Thomsehagen ved Rudlå. En muntlig overlevering hos de senere eierne av boligen i Møllegaten 105, går ut på at det var mens han satt i husets 2. etasje og skuet mot øst, mot sjøen og fjellene i synsranden, at hans hyllest til byen ble til ord og verselinjer.

Mange år etter at Haugland alt for tidlig var gått bort, kom diktet i hendene på en god venn av familien. En dag senhøstes i 1906 kom agent Claudius Olsen inn på kontoret til en av byens aviser, *Vestlandet*, med en trykt sang han hadde funnet under en opprydning. ”En sang for Stavanger, forfattet av adjunkt Haugland”, kunne Olsen fortelle, ”skrevet til en 17. mai-fest for mange år siden.” Olsen kjente også til at den opprinnelig hadde vært sunget til en bestemt melodi, men denne hadde ikke slått an, og dermed var sangen gått i glemmeboken. Imidlertid var sangen etter Olsens mening så vakker og stemningsfull at den utvilsomt ville bli byens sang hvis den bare fikk en populær melodi.

Sangen som var undertegnet *H.*, ble nå for aller første gang offentliggjort i *Vestlandet*, den 15. desember i 1906:

Stavanger.

Ryggsfjeldets Fjeld og dybe Fjord,
Jadarlandets brøde, brune Jord,
Nordhavs salte Vande,
høie Bølger skummende mod Strande —
denne skjønnne Rad
∴ ringer Kransen om vor gamle Stad. ∴

Under Haafsfordslagets Vaabenbrag
dæmred' Norges store Samlingsdag.
Gjennem Domens Gange
toned' vore Føedres fromme Sange.
Ud fra Rogaland
∴ stevned' Vikingfærd mod fjerne Strand. ∴

Ude mellem sorte, vilde Skjær
krydser Fiskerbaades travle Hær.
Rundt paa Havet pranger
Norges Flag paa Skuder fra Stavanger.
Mark og Fjeld og Fjord
∴ dækker i hvert Hjem velsignet Bord. ∴

Syng da ud i tusindstemmig Kvad
Ønsket for den gamle, kjære Stad:
Fremtids Held og Hæder
løfte høit dit Navn blandt Norges Stæder!
Straal i Lyst og Dyst
∴ som en Perle paa vort Norges Bryst. ∴

H.

Fra Vestlandet, 15. desember 1906

Avisen henvendte seg til domorganist Olaf Paulus som tidligere hadde komponert melodien til Jonas Dahls Stavangersang. Med røddter i Ryfylkes brattlendte jord, og Paulus lovt å gjøre et forsøk. Det er vel muligens slik at det er enda vanskeligere å sette en god melodi til en sang enn å skape selve sangen, i alle tilfelle gikk det lang tid før komponisten ga livstegn fra seg. Plutselig en dag kom han stormende inn i avisens redaksjon og la triumferende fra seg et noteblad på bordet: "Her er den nye Stavangersangen!"

For å få en grundig vurdering ble komposisjonen forevist frisør Wilhelm Werner som var en meget habil sanger. Werner leste først gjennom Olaf Paulus "kråketær", og deretter begynte han å synge fra bladet; først en gang, og så atter en gang. Dommens hans var at Paulus hadde vært meget heldig med denne melodien. En annen musikalsk skjønner, konsul Fredrik Hansen, ble deretter konsultert, og han var også svært begeistret. Hansen fremhevet spesielt den gode rytmen, og hvor utmerket melodien sluttet seg til teksten.

Avisen konkluderte med at sangen er "beandret af en national, vestlandsk Farveltykkeligt Grep af Komponisten, sluttende sig udtrykfuldt til Forfatterens vakre og stemningsfulde Ord." Etter flere anbefalinger kjøpte avisen forlagsretten til den nye komposisjonen og reproduiserte manuskriptet den 13. juni 1908. Samtidig ble det opplyst at Paulus' melodi var blitt spilt for første gang noen dager tidligere:

"Sistleden onsdag aften indfant Paulus sig ved Kommunekorpsets koncert i Parken og overleverte dirigenten de forskjellige stemmer til Stavangersangen, netop færdig udskrevet for korpset. De flinke musikere greide stykket fra bladet, i begyndelsen noget søkende, senere og sidste gang ganske fortræffelig. Efter anden gangs foredrag av Paulus' nye sang bruste en sterk applaus gjennom Parken fra dette publikum, hvorav ikke en eneste hadde hørt en tone av denne sang før. Selv orkesteret

Adj. Hauglands hus i Thomsehagen, på hjørnet av Stokkaveien og Møllegaten. (Fra boken "Bilder fra en svunnen tid")

vidste intet om dens navn og indhold, før stemmene laa paa nodepulten."

Etter denne "generalprøven" var det klart for premieren i Bjergstedparken den påfølgende søndagen, 14. juni 1908. Sangen ble fremført under et sangerstevne hvor flere tusen mennesker var til stede, med førnevnte Wilhelm Werner som solist. Den ble mottatt med ovasjoner, og Olaf Paulus kunne rørt ta imot en begeistret hyllest der han stod foran koret. Med dette var første kapittelet av en ny bysang avsluttet.

Det skulle imidlertid forløpe nesten et snes år før de siste ordene ble sagt når det gjaldt spørsmålet om en "ekte" Stavangersang. Foranledningen var et meget kritisk innlegg i en av datidens aviser, *Stavangeren*, etter at man her hadde referert fra byens 17. mai feiring i året 1927. Ettersom journalisten hadde antydnet at skoleinspektør Tveteraas' sang, *Stavanger! Stavanger!*

"synes å ha trængt helt igjennem", kom høyesterettsadvokat Trygve Wyller med et polemisk tilsvar. Når Tveteraas' sang hadde fått en så fremtredende posisjon, skyldtes dette ifølge Wyller to spesielle forhold: Det var den eneste Stavangersangen som var tatt inn i det offisielle 17. mai programmet, og for det andre: Alle byens skoler hadde ikke gjort annet enn å pugge denne teksten inn i barna!

"Hvis jeg fik anledning til at operere paa samme maate, skulde jeg paata mig at gjøre *Rødgrøt med fløte paa* til den dominerende sang aaret rundt, uten at nogen deri skulde kunne se noget bevis paa dette digterverks levedygtighed eller eksistensberettigelse." Wyller nevner videre at byen i en årrekke hadde hatt en utmerket bysang; Hauglands sang til Paulus' melodi. Denne hadde fått fotfeste og var på god vei til å bli byens *Ja, vi elsker*. Hvorfor skulle man

nå plutselig kaste denne sangen vekk ? Wyller avslutter med å bemerke: ” 17de mai - komiteen bør neste aar ofre spørsmålet om programmets sanger en større omtanke.”

Byens aviser tok utfordringen. I forbindelse med den årlige 7. juni festen, foreslo Stavanger Presseforening at spørsmålet om Stavangersangen som var reist av den alltid slagferdige advokat Wyller, skulle avgjøres på tilstelningen i Bjergsted. Her ville tre utvalgte sanger bli fremført, og bestemmelsen legges i folks hender ved at man på en stemmeseddel skulle krysse av den sangen man foretrakk.

Første solisten fremførte Jonas Dahls *Med rødder i Ryfylkes brattlendte jord*. Neste fremførelse var Tveteraas’ *Stavanger ! Stavanger !*. ”Og saa traadte ”Manna” (Magnus Samuelson ?) frem - smilende og sikker, ungdommens representant rendyrket. Lyst og lyrisk sang han *Ryggjafylkets fjeld og dype fjord*. Og bifaldet fastslog straks hvilken av de tre bør være bysang.” Likevel

var det neppe noen som hadde forutsett det overveldende tillitsvotum som *Ryggjafylkets fjeld* fikk, hele 960 stemmer. For *Stavanger ! Stavanger !* ble det avgitt 181 stemmer, mens kun 35 personer stemte på *Med rødder*. Et fruktbart samspill mellom en sterk og engasjert personlighet og byens aviser førte til at Stavanger endelig hadde en ubestridelig bysang !

Det var da gått 35 år siden adjunkt Salve A. Haugland var blitt stedt til hvile på Lagård gravlund. Et engasjert medlem av vår forening, Odd Øgreid, gjorde meg oppmerksom på at Hauglands grav fortsatt eksisterte på denne kirkegården, og her fant jeg et glemt, vanskjøttet og tilgrodd gravsted.. En henvendelse til ordfører Leif Johan Sevland førte raskt til at kirkevergen ble kontaktet, og forhåpentlig vil vår by i fremtiden ære Hauglands minne ved å etterse gravstedet hans.

I dette gravstedet ligger adj. Haugland, hans kone og to døtre.

Kulturhistoriske praktbøker for bokhyllen

Av Jan Gjerde

På kort tid er det gitt ut to bøker om Rogalands- og Stavangerregionens kulturhistorie.

Først kom *Fra Rune til Rigg – Kulturhistoriske perler i Stavangerregionen* - av Eli N. Aga og Hans Eyvind Næss. (Forlagt av Kulturkonsult 2001). To år senere kom boken *Rogaland*, med undertitlene: *Historien, Landskapet, Menneskene, Kulturen. En kulturhistorisk reise gjennom fylkets 27 kommuner*. (Forlagt av Wigestrands Forlag i samarbeid med Stavanger Aftenblad 2003). Det er her tale om to påkostete bokverk av meget høy kvalitet. Til en viss grad er de overlappende både i konsept, stoff og bildevalg. Begge bærer bud om en voksende erkjennelse av – og stolthet over – hva Stavangerregionen og Rogaland har å by på av historie, kultur, særpreg og attraksjoner. Dette er til nytte for oss som bor her, det styrker vår selvinnsikt og bevissthet om våre røtter. Dessuten er det tale om dokumentasjon av et område for næringsutvikling med et stort potensial.

Kulturturisme i Stavanger-regionen?

Forfatterne av *Fra Rune til Rigg* skriver i forordet at utgangspunktet for boken var et møte i Stavanger Næringsforening med tittelen *Kulturturisme i Stavanger*. Boken som ble resultatet av dette, er en veiviser til et utvalg av de kulturhistoriske- og historiske severdigheter som finnes i distriktet. Forfatterne har valgt å dele boken inn i syv tidsbilder, fra Forhistorien og fram til Olje-epoken. Dette er blitt en fin struktur, hvor tekst og bilder på en lett tilgjengelig måte formidler det unike og det særpregete ved vår kulturhistorie. Forfatternes utvalg er styrt

av at de severdigheter som omtales, nettopp skal være lett tilgjengelige – for regionens innbyggere og for tilreisende. Ellen Jepsens kart er nyskapende og bidrar nettopp til dette. Ellers er boken også utstyrt med et rikt utvalg av bilder av våre fremste fotografer.

Nyskriving av gammelt stoff

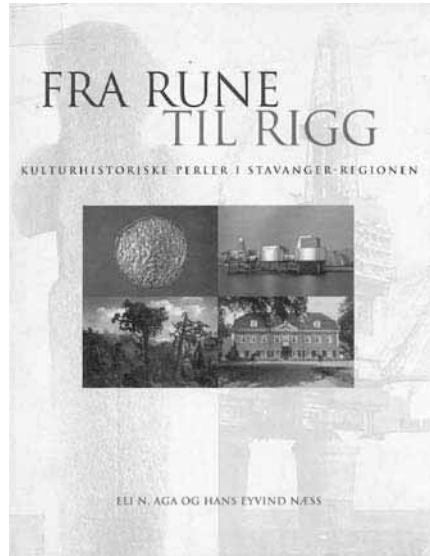
Jeg er ikke blant dem som mener at en bok skal bedømmes for negativt, selv om den inneholder enkelte feil, og fordi den ikke når opp i førstedivisjon redigeringsmessig og språklig. Som helhet er dette blitt en bok til glede og nytte, enten man velger å bla i den og lese litt spredt, eller man velger å lese den fra perm til perm. Man skal imidlertid være oppmerksom på at når det i boken er angitt en liste over litteratur og kilder, vil den leser som kjenner det meste av denne litteraturen fra før, lett kunne se at den foreliggende bok er en "Reader's Digest" - versjon av bøker som er skrevet tidligere. I boken fant jeg for min del lite nytt – men så er det formidling til en langt videre målgruppe enn dem som har kultur- og byhistorie som fag og interesse, denne boken sikter seg inn mot. Det er likevel fristende å henvise til den debatt som i skrivende stund er brennhet om Karsten Alnæs' fembindsverk om Norges Historie. Han har høstet stor anerkjennelse for sin innsats som formidler, men blir angrepet for ikke i tilstrekkelig grad å ha kreditert forskere og andre som har hatt strevet med å spa fram det underliggende stoffet. Jeg kunne for min del ha ønsket at forfatterne for hvert kapittel hadde gitt henvisninger til de underliggende kilder. For øvrig er det

slik med denne typen bøker, at også de som kom ut på 1970- og 1980-tallet og senere, bygger på stoff som er publisert mange ganger tidligere. Dette gjør at både anskuelser og rene feil lett kan gå i arv fra bok til bok.

For min del reagerer jeg når det hevdes at "staf-angr", i betydningen en stavformet fjord myntet på Vågen i Stavanger sentrum, er det sannsynlige opphavet til Stavangers navn. I dag er det få, om noen, som heller til denne teorien. Her burde nok forfatterne ha vært mer forbeholdne, og i det minste gitt en kortfattet oversikt over de alternative, faglig baserte teorier som er kjent.

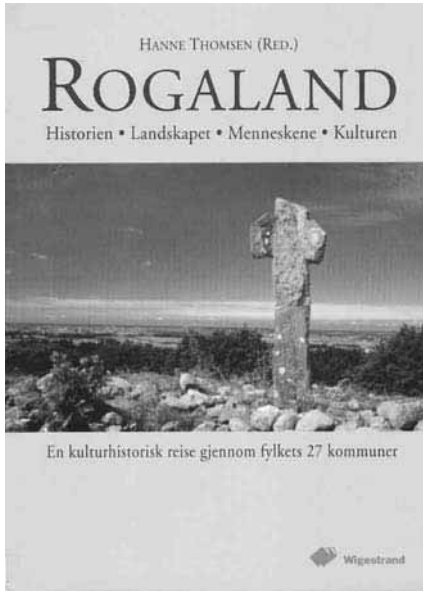
Billedtekstene bommer

Ellers er det billedtekstene som er denne bokens svakhet. Billedtekster kan være "aperitifffer" til selve stoffet og bør si noe mer enn det bildet selv formidler. Tekster av typen "Båtliv i Ryfylke" og "En sommerdag ved Sola Strandhotell" er eksempler på forspilte muligheter til å gi billedtekstene innhold. Ellers er en del av billedtekstene mangelfulle og feilaktige med hensyn til faktainnhold: På side 132 sies det at den bygning som er avbildet, Solvang aldersboliger, ble bygget i 1937, men det er kun halvdelen av bygningen som ble oppført da. Den delen som har fasade til Wessels gate, ble oppført noen år etter siste krig, og i 1995 ble hele den opprinnelige funksbygningens fasade ombygget på en uheldig måte i forhold til det opprinnelige stiluttrykket. Samme prinsipielle feil er gjort i billedteksten til Stavanger Museums bygg på side 105; Her er bygningen datert til 1883, mens den opprinnelige bygningen sto ferdig i 1893 og hadde et helt annet stiluttrykk. Den bygning som bildet viser, er betydelig ombygget og påbygget og sto ferdig i 1930 i nyklassisistisk stil. Likeså blir billedteksten på side 95 til bildet av hovedbygningen på Köhlereiendommen i Hillevåg feil, fordi dette huset ble oppført av Frederik Petersen i 1833. Bildet viser imidlertid bygningen slik den i hovedtrekkene

så ut etter Wilhelm Hansens påbygging i 1883. På side 129 heter det i teksten som følger bildet av Filmteatret på Arneageren, at det viser Stavanger Kino bygget 1927. Noen bygning eller institusjon med navnet Stavanger Kino har ikke eksistert i byen. Før kinodriften ble kommunal, var det private visningssteder for film; som Stavanger Kinematograf-Theater (Victoria Hotell) og Stavanger Biograf i Øvre Holmegate. Derimot hadde den kommunale institusjonen Stavanger Kinematografer sine kontorer i Filmteatrets bygning. Det er heller ingen bygning eller institusjon i Stavanger som heter Stavanger Kongsgård, referert billedtekst side 50. Likhende mangel på presisjon finnes også på side 121, hvor det hevdes at et bilde med dekket bord viser Hotel Atlantics spisesal. Den legendariske spisesalen lå i andre etasje i det lave tilbygget, mellom hotellets høybygg og St. Olavsgården. Bildet derimot viser to av de mange salongene i høyblokken, som kan benyttes til bespisning, blant annet for hotellets gjester og lukkede selskaper.

På side 84 vises det kjente maleriet "Fra Hillevåg" av Lars Hertervig. Ifølge billed-

teksten viser bildet ” det praktfulle landstedet til familien Falch som ble revet da jernbanen ble anlagt”. Her er det flere feil: Da Hertervig malte dette bildet, var eiendommen eid av grosserer og baker Hans Lindahl, som også benyttet den som helårsbolig. Senere ble eiendommen bebodd og bortpaktet av flere ledd i Falch - familien. Det er heller ikke riktig å hevde at bygningen ble revet da jernbanen ble anlagt. Jernbanen ble innviet i 1878, mens Falch-eiendommen, som den ble benevnt i nyere tid, ble revet etter annen verdenskrig for å gi plass til Jernbanens godsterminal i Paradis-Hillevåg. På side 41 vises bilde av Domkirkens inngangsparti mot Torget, med billedteksten *Domkirkens romanske del*. Denne delen av Domkirken er i likhet med koret, bygget i gotisk stil, hvilket også fremgår tydelig av bildet. Det er selve skipet, mellom vestportalen og koret, som er bygget i romansk stil. Eksempelene på feil og overfladiskhet er dessverre flere, men la meg bare avslutte med billedtekstens opplysning på side 79 om at ”Engelsminne” på Vestre-Platå ble bygget i 1840-årene. Det

korrekte er at bygningen ble reist i årene 1851-55.

Journalistisk metode i faglig formidling

I overgangen til omtalen av *Rogaland*, med Hanne Thomsen som redaktør, vil jeg som illustrasjon ta med en setning fra Aga/Næss' bok. Som avslutning på kapitlet Kultur og åndsliv under tidsbildet Middelalderen, heter det: ”Byen fikk også et eget hospital med hospitalkirke”. En journalist ville med én gang han leste en slik setning følge opp med: Hvor, når, hvem, for hvilken type pasienter, hvor lenge? Og det tror jeg også vi vanlige lesere vil gjøre. Dette er nok den viktigste forskjellen på de to bøkene som omtales i denne artikkelen. Halvdelene av bidragsyterne i *Rogaland* er, eller har vært, journalister i Stavanger Aftenblad. Det preger framstillingen. De øvrige er anerkjente fagpersoner som bl.a. redaktøren selv, Arnvid Lillehammer og Torstein Jørgensen. Denne boken har to redaksjonelle strukturer: Først en gruppe tematiske oversikter ”med en ny og oppdatert beskrivelse av fylket vårt, slik det fremstår ved årtusenskiftet. Vi har laget en forholdsvis detaljert veiviser inn i geografi, kultur og historie, der samtidig montasje- og collage-teknikken får råde”, heter det i redaktørens forord. Dernest egne kapitler for hver av fylkets kommuner.

Forfatterne har satt sitt personlige stempele på framstillingene. Også her er tekstene transparente i forhold til tidligere bokutgivelser, men hver enkelt forfatter har forlatt den leksikalske oppregning (som ofte kjennetegner middelmådige guidebøker). Her er det essayistiske fortellinger hvor personlig vinkling av tema og stoff er sterkt tilstede. For så vidt kunne alle forfatterne fremheves i denne forbindelse, men jeg velger Tom Hetlands artikkel: *Vegen til velstand – Rogaland 1800-1970*. Hetland makter, på en måte som den mer smale fagspesialist sjelden lykkes i, å formidle en syntese av det mangfold av faktorer og krefter innen naturgrunnlag, demografi, tek-

nologi, kultur, politikk og enkeltpersoners initiativ og innsats som påvirker utviklingen. Han omhandler Ole Gabriel Ueland og Marcus Thrane i samme avsnitt. Det skaper spenning og spennvidde. Boken som helhet har en fin balanse mellom faktaopplysninger og "historiene bak".

Kapitlene som dekker kommunene, har med et utvalg av "identitetsbærende" severdigheter og attraksjoner knyttet til de enkelte steder. Slik sett likner stoffet i boken på NAFs bilbok, eller en hvilken som helst brosjyre utgitt av den enkelte kommunes kulturkontor. Det som berger konseptet, er nettopp helheten; kvaliteten i tekst, billetekster, billedutvalg og ikke minst at boken har tatt med seg avisformatets teknikk med hyppig bruk av mellomtitler som er slik formulert at de har formidlingskvalitet i seg selv. Derved kan leseren bla seg gjennom bokens 469 sider som et oppslagsverk, nyte bildene, lese de informative billetekstene og gå inn og ta for seg av tekstavsnitt som interesserer der og da. Et fylldig register, som helt mangler i *Fra Rune til Rigg*, bidrar også til bokens kvalitet

Feil bokformat

En minusfaktor med begge disse bøkene er at de har feil format. De er laget for bokhyller og for lesning i lenestoler, ikke for bruk på turer og for lesning ved frokostbordet på et hotell. Både i konsept, innhold og siktemål ligger de nær opp til moderne guidebøker. Både bøker utgitt av Lonely Planet Publications og av Dorling Kindersley (Utgaver på norsk i serien Gyldensdals Reiseguider) har den samme blanding av historie, geografi, kultur, severdigheter og presentasjon av geografi, politikk og demografi som man finner i de to bøkene som denne artikkelen omhandler.

De benytter den samme collage-teknikk og er gjennomillustrerte med fotoer, tegninger og kart. Kvalitetsmessig er de også på samme nivå.

Selvsagt er det ikke noe galt med bokhyllbøker. Men det Stavanger-regionen og Rogaland nå har behov for, er bøker i et format som stimulerer til kulturturisme og aktiv bruk av våre historiske og kulturhistoriske skatter. Bøkene dokumenterer at selv om vi mangler de europeiske residensbyenes storslagne palasser, så har vi et mangfold av tilbud som er fascinerende, særpreget og interessant, ikke minst for den litt blaserte reisende. Når Stavanger nå etter alt å dømme blir Europeisk kulturby, må de gode krefter som føler ansvar for kulturturisme som en vekstnæring, sørge for at det innen 2008 blir gitt ut en ny kulturhistorisk bok som dekker Stavangerregionen og Rogaland, som kan fungere i forhold til et sterkt voksende marked for reise- og kulturopplevelser. Innholdet foreligger allerede, praktisk talt. Det som mangler, er tilpassing til et format som er hendig og som gjør at boken kan kjøpes i velassorterte bokhandlere i Europas større byer. Da vil det stoffet som forfatterne, Kulturkonsult og Wigestrands Forlag har mobilisert på en utmerket måte, virkelig nå ut og fungere. Stikkordet er distribusjon – et sentralt begrep i faget markedsføring. Her må det tenkes nytt – bøkene må redigeres slik at de tar utgangspunkt i en verdikjede som starter med en bokkjøper hos for eksempel en bokhandler i Berlin, eller med et søk på internett. I dag finner man bøkene om Stavangerregionen og Rogaland mer eller mindre bortgjemt i lokale bokhandlernes avdelinger for lokallitteratur, eller privat som gavebøker fra et firma. Det holder ikke i forhold til de ambisjoner regionen nå har.

AV DE GAMLE HÅNDVERKS HISTORIE

Reberbanene og rebslageriet i Stavanger

Av lærer Om. Lunde

Artikkel fra Stavangeren ca. 1930.

Cederbergbanen.

Omkring 1780-90 årene blev skibsfeltene på Kjerringholmen og Jorenholmen satt i drift. Og i årene fremover anlas stadig flere og flere verfter, således at der i 50 årene blev bygget skib innesten hver høvelig vik i og omkring byen.

I dette nybyggingens kjølevann fulgte en rekke håndverk, som var nær forbundne med skibsbyggeriet. Selv om de var særskilte bedrifter, adskilt fra hverandre, var de dog mer eller mindre direkte interessert i og avhengig av nybygget ved verftene.

Vi hadde blokkmakere, seilmakere, smeder, riggere, drivere og sist men ikke minst rebslagere.

I sjøfartsbyen Stavanger var håndverkene i almindelighet sett ned på av sjøfolk. Men dette gjaldt i mindre mon de

håndverkere som hørte til de foran nevnte fag, idet man delvis regnet disse med som hørende til standen.

I denne tid var det også en ren sport for unge sjøgutter å egle seg inn på de mer rolige og fredelig sinnede håndverkssvenner. Men som oftest gikk prylene ut over en eller annen av de andre håndverkene. Om det var smedenes harde never sjømannen fryktet, eller det var stannshensyn som gjorde det, det skal være usagt, men således var det, sier en gammel mann som levde med i 60-70 årene.

I rekken av de foran nevnte fag hevdet rebslagerne sig i fullt mon. Det stod ry av de gamle rebslagere. Storparten av dem var kraftige spenstige karer, som når det gjaldt, kunne være tunge på labben. Dertil

var de i besiddelse av et uopslitelig godt humør som sang seg gjennom den lange arbeidsdagen. Ofte kunde man på storbanene se 12-14 mann jevnside hverandre under full sang arbeide sig bakover den lange spinnevei. At slikt måtte virke ansporende for unge og eldre sier seg selv. Var arbeidsdagen lang og arbeidet tungt og enerverende, følte man mindre tretthet. Hertil kom at selve arbeidet utførtes rytmisk. Det innbød på denne måte til sang.

Rebslageriet var et friskt og helsig arbeid. Det gikk i så måte frasagn om at en rebslager ikke kunde dø av vanlig sykdom, ja selv kolera bet ikke på dem. I koleratiden i femtiårene hadde man av denne grunn svært innryk på banene av byens folk de dager man kokte tjære. Folk hadde nemlig fått den tro at tjæredampen kunde forebygge kolerasmitte.

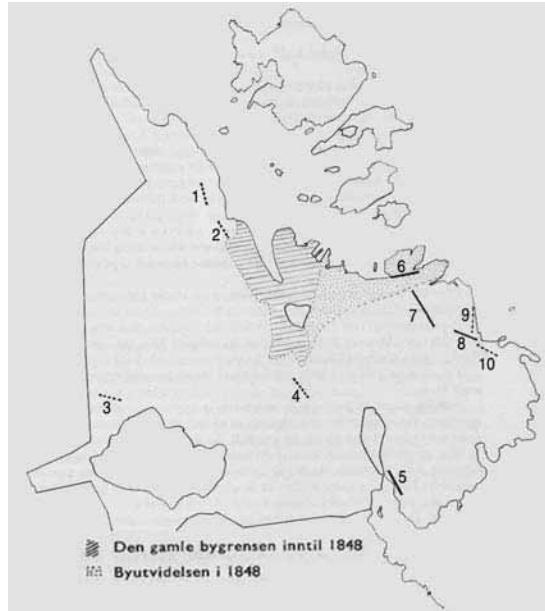
Hvorom allting er – rebslagerne gikk merkelig fri for kolerasykdommen.

Rebslageriet i Stavanger hadde fra gammelt av ord på seg for å være noen av det beste som var i landet.

Æren for dette må i første rekke tilskrives eieren av Stavanger reberbane – Cederberg. Denne var fagmann av rang og krevde alltid førsteklases arbeid av sine folk. Derfor kom det reisende svenner, særlig fra Kristiansand og Bergen for å lære. Det hendte rett som det var at Cederberg spente hampeodoken om livet og tok plass i rekken av spinnerne for å lære en nykomling den rette fremgangsmåten. Og da måtte selv den mest trenevte kar til pers.

Rebslagerne var i midten av forrige århundre en tallrik håndverkerstand. I årene omkring 1850-70 var det ca. 200 mann som hadde stadig arbeid som rebslagere.

Den første banesom blev anlagt var Stavanger reberbane. I 1785 blev det av Hetlands prestegård bortbyslet et stykke jord av 200 favners lengde(376m) fra Svankeviken og vestover mot St. Hansbekken til rebslagermester Erik Tollefsen Berge. På dette jordstykket blev så reberbanen anlagt. Fra først av var spinneveien kun

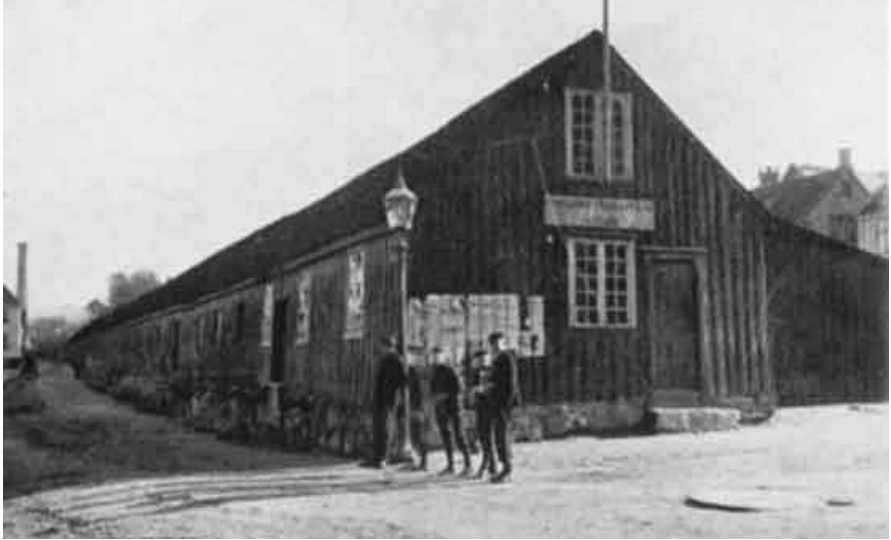
1. Werslandsbanen 2. Bjergstedbanen, Sandvigen
3. Kristian i Krokens bane 4. Vålandsbanen
5. Hillevågsbanen 6. Stavanger reberbane
7. Berentsens bane 8. Stokkabanen
9. Todnembanen 10. Andersens bane

60 favner(113m), men blev etter hvert utvidet, så den tilslutt blev 180 favner(338m). Erik Berge eiet banen til 1835 da Cederberg kjøpte den. Etter denne eier kaltes banen like til det siste for Cedebergbanen. Etter Cederbergs død i 70-årene blev banen overtatt av et interessentskap som drev den til omkring 1909.

Banen lå inntil 1848 utenfor byen, men ved byutvidelsen den gang kom den til å ligge innenfor grensen. En gang i 40-50 årene brente storparten av banen, men blev bygget op igjen.

En annen stor bane blev anlagt i 1865 av E. Berentsen på en del av Spilderhaugeiendommen. Denne banen var en av Norges største reberbaner, med en innbygget spinnevei som var 200 meter lang.

På Berentsens bane arbeidet det 50-60

Stavanger reberbane.

mann. Mellem chefene og arbeiderne bestod det i alle år et utmerket forhold. Berentsens svigersønn, Racine, som i flere år var leder av bedriften, var også svært avholdt og sett op til som den humane og joviale chef han var. Konflikter og streiker kjentes kun av omtale. Det var noe som lå så langt borte at man bare i ny og næ snakket om det. Arbeiderne hang ved bedriften og var interesserte i firmaets trivsel. Far tok sin sønn med i arbeidet og lærte ham op, og denne sin sønn igjen. Det hendte således ikke så sjelden at tre generasjoner arbeidet samtidig som rebslagere.

Berentsens bane ble drevet til begynnelsen av krigsårene, da en del blev solgt til Stavanger kommune og utlagt til gater. Men foruten disse to storbaner var det en rekke mindre baner i byen og dens nærmeste omegn. I alt kan det med bestemthet påvises 8 slike småbaner.

På nordsiden av Bjergsted lå Werlandsbanen, kaldt så efter eieren. Huset som hørte til banen står fremdeles. Banen hadde åpen spinnevei langs Kalhammerveien, nordover fra øvre inngangsport til

Bjergsted. Banen er for lengst borte, men navnet finner vi igjen av Werslandsstykket.

På sydsiden av Bjergsted, omtrent fra hovedporten og i retning av gasskjelen, lå en annen reberbane som blev drevet av noen folk fra Farsund. Hva disse het, har det ikke vært mulig å få greie på. Banen var i drift i femtiårene.

Den tredje småbane hørte til Kristian i Krogen. Banen lå ute på Egenesveien ved Fredheim med åpen spinnevei på sletten nordvestover. Endelig har vi på denne kant av by'n, Vålandsbanen. Den lå på høide draget overfor fengselet på Ladegård. I likhet med de fleste småbaner hadde også denne åpen spinnevei, som strakte sig sydover i retning mot Hillevåg. Banen eiedes av lensmann Våland, men blev senere overtatt av Gunnar Johnsen. Det var her Reinert Olsen lærte håndverket. Reinert er byens eldste nulevende rebslager. Han fyller 93 år like over nyttår.

I Strømvik ved Hillevågsvannet anla Køhler i 50-årene en bane – Hillevågsbanen. Denne var beregnet på å forsyne firmaets egne fartøier med taugverk. Banen

blev drevet til uti 90-årene, da den blev revet. Denne var en av de større småbaner og hadde delvis innebygget spinnevei. Men når de store kabler skulle slås, måtte man ut i det fri, nedover mot sjøen, hvor nu Stavanger skolehaver holder til. Våningshuset som hørte banen til står fremdeles vis a vis S. R.s båthus.

I Lervig var det tre småbaner. Andersens bane lå ved Søylå langs veien på vestsiden av Stavanger Cementfabrikks eiendom. Banen brente i 1874 og blev ikke oppbygget igjen.

I nærheten av Hagltårnet lå Stokkabananen, kaldt så efter eieren Jørgen Olsen Stokka. Banen blev senere solgt til Hans Olsen, som drev banen til 1910. Denne var også en av de større småbaner, med innebygget spinneri i retning av Nylundgården.

Endelig har vi Todnembananen som også lå i Lervig, inne ved Fugellihuset med en åpen spinnevei i retning Stokkabananen.

Som ovenfor fortalt kunde det i de gode år skaffes arbeid for rundt regnet 200 mann. Men efter krakket i 80-årene minket

det med skibsbygningen og dette bragte stagnasjon i alle de bedriftsgrener som var avhengig av skibsfarten. Vistnok fantes det ennu seilskuter som år om annet måtte få riggen fornyet, men stordriften var det slutt med.

Rebsalgeriet måtte derfor dele kår med så mange andre håndverksom i disse tider minket av til det rene intet.

Småbanene forsvant den ene efter den annen og omkring århundreskiftet var det bare Berentsens bane, Cederbergbanen og Olsens bane igjen. Og selv på disse var der ingen stordrift lenger.

Av Cederbergbanen blev det efterhvert solgt bort deler av eiendommen. As Tou kjøpte det store lagerhuset i Svankevikken, mens kommunen kjøpte lagertomten i N. Banegate. Og i 1909 blev resten av banen utstykket i tomter og solgt til Chr. Bjelland m.fl. Olsens bane blev også solgt og eiendommen utlagt til tomter og bebygget.

Til slutt kom så turen til Berentsens bane. Denne hadde levet med i den florisante byggeperiode i 70-80-årene, den hadde overlevet nedgangstiden og blev holdt i drift like

Rebslagere fra Berentsen Reberbane. Legg merke til alt tauverket som er lagt frem for anledningen.

Køhler sin bane ved Strømmen – innløpet til Hillevågsvannet.

til krigstiden satte bom for råstofftilførselen – hampen.

Og til slutt blev også denne banen lukket. I dag står det store hampeloftet tomt. Og banen -spinneveien – er opphakkert i smådeler. Den nye tid med sine gater har besørget dette. Ingen rebslager synger mer, spinnehjulene er stanset for godt. Det eneste de få gjenlevende rebslagere kan gjøre i dag er å "spinne en ende" om gamle dager, da de trallet og sang i takt med hjulet over de nu jevnede spinneveier.

Reperbanen i Strømsteinen ble opprettet i 1785, da repslageren Erik Tollefsen Berge bygslet husmannsplassen Spilderhaug av Hetlands prestegård. Den gang var banen forholdsvis beskjeden. I 1836 overtok malermester og grosserer Andreas Cederbergh anlegget. Han drev den til 1870 da den gikk over til aksjeselskap. Reperbanen hadde år om annen ganske stor arbeids-

stokk. I 1868 var det 60 mann der og så sent som 1891 45 mann. Produksjonen kunne være oppe i 120.000 kg tauverk og omsetningen kunne komme opp i 50.000 speciedaler. Selve banen var 338 meter lang. Da Haugesundsgata i 1936 skulle fullføres, ble reperbanen helt revet. Chr. Bjellands Blikktrykkeri tar opp en del av tomten.

På de nesten halve kilometeren lange reperbanene var det likesom på seil- og riggerloftene travle dager med tungt arbeid og lang arbeidstid. Allikevel ble det for repslagerne ikke fullt så slitsomt, for det tyngste arbeidet ble utført ved hjelp av hestevandring. Repslagerne hadde ord på seg for ikke å være så greie å komme ut for. Under arbeidet gikk de stadig baklengs. Men om kvelden når de så fikk gå fremover, var de likefrem farlige, når det trakk opp til slagsmål i Øklemmå.

Anders Bærheim – vår første lokalhistoriker.

Av Halvor Pedersen

Når folk i Stavanger i 1920 og 30-årene fant potteskår og andre forhistoriske gjenstander i grøfter og andre utgravninger, gikk de med klenodiene til bestyrer Anders Bærheim hos Dreyer.

Han hadde kontor øverst i bygget på hjørnet av Bergelandsgaten og Hetlandsgaten, hvorfra han ledet firmaets tekniske avdelinger.

Men det var arkeolog Anders Bærheim som skulle bli – han utviklet tidlig i sitt liv interesse for – og senere store kunnskaper om Stavangers forhistorie. Dette maktet han i forståelse med sin arbeidsgiver, Dreyers Grafiske Anstalt, trykkeri- og forlagsbedriften på Bergeland som ikke minst takket være Anders Bærheim ble en landskjent kulturinstitusjon.

Kulturmennesket Anders Bærheim delte sine kunnskaper med byens folk gjennom artikler i aviser, tidsskrifter og bøker - og ikke minst den årlige Dreyerkalenderen som etter hvert ble et samleobjekt for kulturinteresserte mennesker. Her fikk lokale kunstnere reproduert sine arbeider og ennå finnes der innrammede bilder av bror Sigurd, Gabriel Monsen og Sigurd Moe rundt i mange Stavangerhjem.

Anders Bærheim

Anders Bærheim ble født 29. august 1889 i Normannsgaten som ett av 11 barn. Faren var tømmermann og kom fra en familie med sterke lokalhistoriske interesser. Bærheim fremhevet alltid sin farmor, som med sin forteller glede inspirerte gutten til å bli glad i den gamle byens historie.

Han begynte tidlig i lære hos Dreyer, som rundt århundreskiftet bygget ut sin virksomhet i pakt med den stadige utviklingen innen

grafisk industri. Boktrykker Jakob Dreyer så tidlig et interessant emne i Anders Bærheim og i 1909 ble han sendt til Kungliche Akademie fur Graphische Kunste und Buchgewerde i Leipzig.

4. november 1911 ble han ansatt som bestyrer, hvilket i dag vil tilsvare stillingen som teknisk direktør.

Bedriften kunne nå reklamere med boktrykkeri, bokbinderi, eske- og kartonasjefabrikk, anilin- og ståltrykk, konvoluttfabrikk - og det nyeste i trykkteknikk litografisk offsettrykk. Her utviklet Dreyer under Bærheims ledelse "offsettyp", overføring av tekst fra boktrykksats til offsett. Anders Bærheim var en streng sjef, han kunne slå hardt ned på det han mente var slurv og

uetterrettelighet, men kunne også gi tilknapet ros for godt faglig arbeid.

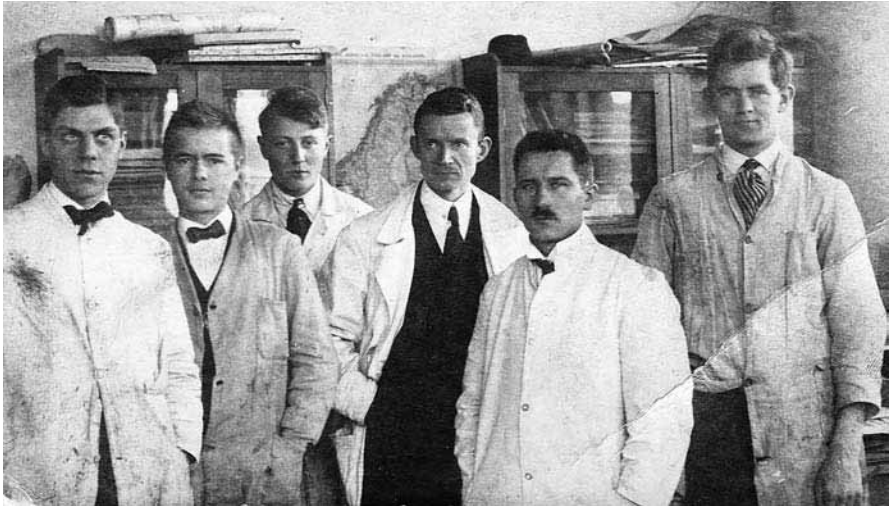
Det var utenfor Dreyer at Anders Bærheim ble mest kjent – som byhistoriker og samfunnsengasjert menneske. Han fikk en rekke tilitsverv opp gjennom årene både før og etter siste verdenskrig.

Han var livsvarig medlem i Stavanger Museums Direksjon, formann i Rogaland Krets for Naturfredning i Norge, medlem av Rogaland Akademi, styret i Sola Flyplass, bystyremedlem for Venstre og ellers medlem av en rekke humanitære og historiske utvalg og foreninger.

Han skrev over 100 artikler i Stavanger Aftenblad, var fast bidragsyter i Stavanger Museums Årbok, Ætt og Heim og skrev Stavanger Handelsforenings Jubileumsbok i 1936. Ellers var han billedredaktør for storverket om Sørlandsbanen og fylkesbindet av Norges Bebyggelse.

Tekstene til Dreyerkalenderen som kom ut hvert år er kulturhistoriske perler som i dag er meget ettertraktet.

Anders Bærheim pensjonerte seg midt på 1950-tallet og døde 14. august 1960.

Litografer hos Dreyer ca 1920. Fra venstre Helland, Wathne, Dahl, Bærheim, Kühnel og Knudsen. Anders Bærheims bror Sigurd tar bildet.

Kiellandsverven 1867

Her ser vi Kiellandsverven fra vinduet i Gabriel S. Kiellands hus - nå Sjømannsforeningen. Billedet er tatt i 1867 etter at den nye Torvebyggen er ferdig. Mellom restene av juleneget og sjøhusveggen synes såvidt litt av jernrekkverket om spissen av bryggekannten.

Der bygges ingen skib lenger på verven og det ryker ikke lenger fra pipen på bekkhuset. Vågen ligger blank i middagsstillheten og speiler bebyggelsen på Skagen. På konsul Fred. Hansens eiendom står teaterbygningen og Middelthons hellelager ses på Felthusbyggen. Ute på Vågen skimtes såvidt den gamle moringstønnen som ongane gjekk på håve fra.

(Dreyerkalender 1939)

Årsberetning 2003 for Byhistorisk Forening Stavanger

1. A. Tillitsvalgte:

Styret har i 2003 bestått av:

Berit M. Grande, leder
Hallvard Ween, nestleder
Brith Tan
Eli Vareberg
Petter Løhre
Reidar Frafjord
Hans Storhaug
Varamedlemmer:
Anne Tove Nygaard
Henry Bjørkelund

Valgstyre:

Jan Gjerde
Erling Sømme Kielland

Revisor:

John Olsen

Styret har hatt seks møter. Store deler av det praktiske arbeidet er fordelt i arbeidsgruppene for: arrangementer, Stavangeren, nettside og byhistorisk skilting. I tillegg legges et stort arbeid ned i regnskapsførsel

og ajourhold av medlemsregister. Samarbeidet i styret er meget godt.

1. B. Medlemmer:

Antall enkeltmedlemmer: 296
Antall familiemedlemskap: 56
Sum medlemskap: **352**
Æresmedlem: Unnleiv Bergsgard

2. Økonomi

Økonomien i foreningen er god. Det gir mulighet til økt fokusering på tiltak som bygger opp om vår målsetting. I tillegg til bidrag fra Stavanger kommune på kr.20.140 har vi mottatt kr.27.000 fra Karoline Berentens legat til den byhistoriske skiltingen. Årets overskudd gir trygghet for videre satsing og dette gjenspeiles i ambisjonene for 2004.

3. Arrangementer

Gjennomsnittsfremmøte per arrangement på 74 personer, viser stor og stabil interesse for våre arrangementer.

Dato	Tittel	Foredragsholder	Antall fremmøtte
27.02	ÅRSMØTE med kåseri "Gamle Stavangerbilder"	Olav Ellingsen	80
15.03	Seminar: Handelshusene i Stavanger *	Hamre/Henriksen/Storhaug	60
03.06	Byvandring: Den blå promenaden	Turid Haaland/E. Sjo Jespersen	70
26.08	Byvandring på Holmen	Rune Helgø	70
23.09	Foredrag: Knus ikke en elendig i porten	Anders M.Andersen	85
22.10	Foredrag: Stavangers industrihistorie	Gunnar Roalkvam	80
19.11	Foredrag: Gabriel C. Monsens akvareller**	Egil Henriksen	75
	Snitt fremmøte:		74

*Seminaret ble arrangert i samarbeid med Rogaland Historie og Ættesogelag og hadde plassbegrensning.

** Foredraget ble arrangert i samarbeid med Stavanger Museums Venneforening.

4. Stavangeren

har kommet ut med fire nummer. Cirka halvparten av artiklene har vært originalproduserte, resten har vært hentet fra ulike kilder og avisartikler fra lang tid tilbake. De sistnevnte har hatt redaksjonelle kommentarer. For at bladet skal være mest mulig attraktivt, ønsker redaksjonsgruppen å redusere antallet reproduerte stoffkomponenter, da vi forutsetter disse er vel kjent for en rekke av medlemmene. Dette forutsetter imidlertid at vi får tilgang på flere originalartikler. Vi ser gjerne at medlemmene bidrar her. Tidsskriftet har fått en fin layout og det er etablert et utmerket samarbeid med trykkeriet, selv om en av årets utgivelser ble en måned forsinket.

5. Kulturhistorisk skilting

Seks skilt er utplassert i 2003: Køhlerhuset, Bekhuset, Nymansveien 44, Sjømannshjemmet i Øvre Strandgate, Victoria Hotell og Bjellands fabrikk nr. 9. Prosjektgruppen arbeider nå med sikte på utplassering av nye skilt i 2005 og har fokus på de områder av byen som blir særlig berørt av frigjøringsjubileet.

6. Nettstedet

<http://www.byhistoriskforening.org>
er foreningens nybrottsarbeid. Det krever

store menneskelige og økonomiske ressurser å drive en vellykket nettside. Vi har i år mottatt støtte på kr 27000 fra Karoline Berentsens legat. Pengene brukes til videreutvikling og nettsiden er en god del forbedret fra utgangspunktet for et år siden. "Årringer i byhistorien" er ferdig satt opp og vi har startet arbeidet med å legge inn tekst for hvert årstall. To utgaver av Stavangeren finnes i nettversjon og flere vil følge. Nettpresentasjon av den byhistoriske skiltingen er også under arbeid og vil være ferdig til årsmøtet 2004. Medlemmer oppfordres til å komme med gode ideer og forslag.

7. Organisasjon og videre arbeid

Byhistorisk Forening Stavanger fremstår i 2003 som en godt drevet medlemsforening med stor oppslutning om virksomheten. Det er imidlertid styrets ønske at flere tar del i foreningsarbeidet, vi inviterer medlemmer til å ta kontakt dersom de ønsker å bidra. Styret vil videreføre arbeidet i 2004 etter samme lest som i 2003 med foredrag og byvandring, 3 – 4 nummer av Stavangeren og drift av nettstedet. Egne arbeidsgrupper for disse områdene blir oppnevnt av styret og foreningens medlemmer inviteres herved til å være med!

Urgata 2

Urgata 2, på hjørnet av Urgata og Brattegata, er et av de eldste hus i Stavanger. Huset er sterkt ombygget, men i kjelleren kan man ennå finne sparsomme rester av listverk fra 1600-årene. Huset har vært et viktig sentrum i byen. Fra 1815 til 1852 var det postkontor. Så holdt sjømannsskolen til der en overgang. I 1870 ble det kjøpt av Sparekassen til banklokale. 11 år etterpå ble det solgt til Stavanger Sparebank som hadde sin avdeling for lån mot pant der.

Urgata har i tidens løp hatt flere navn. En tysk vever som bodde der var opphavet til at den ble kalt Veverismauet. Spinnhusgata var også et navn på den. Spinnhuset lå til venstre for posthuset, når man gikk gjennom Urgata mot Provstebakken. Det huset titolv «arbeidsføre, fattige Kvindern, som spant «Hør og Blaa-garn». Det var agent Gabriel Schanche Kielland som i 1791 skjenket 1000 riksd-

ler til denne institusjonen for å avhjelpe den store arbeidsløsheten man hadde den gangen. I 1840 var huset så uskikket og ustelt at institusjonen opphørte. Det ble revet noen år senere. Dette spinnhuset hadde intet med den berømmelige Kombinerede Indretning å gjøre.

Den bratteste del av Brattegata, rett utenfor Urgata 2, var i slutten av 1830-årene gjenstand for stor oppmerksomhet fra hele landet. Stortyven Ole Høiland fortalte nemlig at han skulle ha gjemt store pengesummer der. Det ble satt i gang ivrig graving, men uten resultat. I 1860-årene ble det ny leting. En av Høilands fengselskamerater hadde fortalt at han visste det nøyaktige gjemmested, og han oppga det. «Nogle Bønder kom til Byen og fik lov til at være Skattegravere, heter det i en avismelding - og hele byen var på benene "for at lage den forventede Skat i øiesyn - men nei- intet Guld".

Styret i Byhistorisk Forening 2004

Berit M. Grande, Kortegata 4, 4012 Stavanger
tlf. 51 52 70 03
email: berit@ach.no

Hallvard Ween B., Christophersensgt. 21, 4009 Stavanger
tlf. p. 51 52 43 23
email: hallwe@online.no

Eli K. Vareberg, Bergliveien 29 B, 4020 Stavanger
tlf priv. 51 88 17 17
email: eli.vareberg@c2i.net

Petter Løhre, Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
tlf. p 51 56 06 96
email: kj-loeh@online.no

Brith Tan, Bruvikbakken 6, 4017 Stavanger
telefon p 51580655
email bth@statoil.com

Reidar Frafjord, Øvre Stokkavei 44
4023 Stavanger
tlf 51 52 35 70
email: rei-f@online.no

Ole Kallelid, Per Spelemannsvei 16
4019 Stavanger
tlf. 51872893
email: kallelid@online.no

Kristin Øye Gjerde, Dugane 18
4048 Hafrsfjord
tlf. 51 59 26 73
email: kristin@norskolje.museum.no

Henry Bjørkelund, Sivaksveien 30
4017 Stavanger
tlf. 51 58 16 75
email: hbjorkel@c2i.net

B

PORTO BETALT
VED
INNLEVERING
PP

NORGE

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Husk at vi har flyttet til
nytt anlegg på Forus, midt
mellom Ikea og Kvadrat.

Kverneland

Velkommen innom til en
uforpliktende prøvetur i

Vi har solgt
kabrioletter
siden 1921.

